

NIBIO
NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

NIBIO BOK | VOL. 3 NR 10 2017

Heidi Knutsen (red.)

Utsyn over norsk landbruk

Tilstand og utviklingstrekk 2017

Forord

I 2017 utgis «Utsyn over norsk landbruk» for 22. gang, og for tredje gang av NIBIO. Fram til 2015 ble «Utsyn over norsk landbruk» gitt ut av Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Etter fusjonen mellom Bioforsk, NILF og Norsk institutt for skog og landskap 1. juli 2015, er det Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) som utgir Utsyn.

Formålet med publikasjonen er å samle en del av den informasjonen som årlig blir publisert innenfor landbruksområdet, fra blant annet Statistisk sentralbyrå, Budsjettnemnda for jordbruket og NIBIO. Felles for mye av informasjonen som er samlet i «Utsyn over norsk landbruk», er at den i første rekke er utarbeidet til spesielle formål og rettet mot de institusjoner og personer som arbeider med landbruks-spørsmål til daglig. «Utsyn over norsk landbruk» retter seg mot et bredere publikum; forvaltning, politikere, journalister, studenter, skoleelever og andre med interesse for norsk landbruk. Utsynet vil også være et nyttig oppslagsverk for dem som trenger oppdaterte data og beskrivelser av de viktigste utviklingstrekkene i norsk landbruk.

Publikasjonen er utarbeidet ved felles innsats fra en rekke av NIBIOs medarbeidere. Marius Berger, Erik Bøe, Oddmund Hjukse, Signe Kårstad, Lars Johan Rustad, Mads Svennerud og Eva Øvren har alle bidratt i arbeidet med årets Utsyn. Heidi Knutsen har vært prosjektleder og redaktør. Anne Bente Ellevold har stått for klargjøring av manuskriptet for publisering.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet i november 2017.

Oslo/Ås, 19.12.17

Hildegunn Norheim

divisjonsdirektør Kart og statistikk

Innhold

1	Innledning.....	5
2	Landbruket og landbrukspolitikken	7
2.1	Landbruket i Norge.....	8
2.2	Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.....	9
2.3	Norsk landbrukspolitikk	10
2.3.1	Stortingsmeldinger og strategier	10
2.3.2	Lover, reguleringer og prissystemer	16
2.3.3	Jordbruksoppgjøret i 2017	18
2.4	Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk	20
3	Ressurser i norsk jordbruk.....	23
3.1	Naturressurser	24
3.2	Husdyr	25
3.3	Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk	27
3.4	Kapitalressurser.....	29
4	Økonomien I jordbruket.....	31
4.1	Nasjonalt nivå.....	32
4.1.1	Jordbrukets samlede inntekter	32
4.1.2	Jordbrukets samlede kostnader.....	34
4.1.3	Økonomisk resultat på totalnivå.....	35
4.1.4	Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng.....	38
4.2	Økonomisk resultat på ulike typer av bruk	40
5	Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer.....	43
5.1	Verdikjeden for matvarer i Norge	44
5.1.1	Førstehåndsomsetningen	44
5.1.2	Videreforedling	45
5.1.3	Engros- og dagligvarehandelen.....	46
5.2	Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer	47
5.2.1	Melk og melkeprodukter	47
5.2.2	Kjøtt og egg.....	48
5.2.3	Planteprodukter.....	50
5.2.4	Økologisk produksjon og omsetning.....	52
5.3	Prisutvikling på matvarer	55

5.4	Norskprodusert andel, import og eksport	56
5.4.1	Norskprodusert andel av matvareforbruket.....	56
5.4.2	Import og eksport	57
6	Skogbruk i Norge	59
6.1	Ressurser i skogbruket	60
6.1.1	Naturressurser	60
6.1.2	Realkapitalen	60
6.1.3	Storviltet	61
6.1.4	Skogen som klimaregulator	62
6.2	Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold	63
6.3	Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng	64
	Litteraturreferanse.....	67

1. Innledning

Utsyn over norsk landbruk – Tilstand og utviklingstrekk 2017» skal gi et kort overblikk over norsk landbruk og gjenspeile hva som har skjedd i landbrukssektoren siste år. Kapitlene i rapporten utgjør en helhet, men kan også leses hver for seg.

Oppbyggingen av «Utsyn»

Landbruket i Norge er i stor grad påvirket av naturgitte forhold, men også teknologisk utvikling, nasjonal- og internasjonal politikk, økonomiske forhold og den generelle samfunnsutviklingen gir rammer for landbruket. I kapittelet «Landbruket og landbrukspolitikken» kan man lese mer om rammevilkårene for landbruket. Det siste året har det kommet flere nye stortingsmeldinger som omhandler landbruket. Disse meldingene er beskrevet i dette kapittelet. Her er også resultatet fra jordbruksoppgjøret i 2017 beskrevet.

Kapittel tre, «Ressurser i norsk jordbruk», gir en oversikt over arealressurser og husdyrhold på norske gårdsbruk. Utviklingen viser at det blir stadig færre jordbruksbedrifter uten at produksjonsvolumet går ned. I kapittel tre kan man også lese mer om strukturutvikling og kapitalressurser i jordbruket.

I kapittel fire, «Økonomien i jordbruket», kan man blant annet lese at jordbruket samlede inntekter var på 44,8 mrd. kroner i 2016, og få vite mer om hva ulike produksjoner bidrar med. Jordbrukets kostnader og samlede økonomiske resultat er beskrevet i dette kapittelet. Også økonomisk utvikling på ulike typer bruk er beskrevet i kapittel fire.

«Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer» er tittelen på kapittel fem. Norsk matindustri er en stor avtaker av jordbruksprodukter, og har stor betydning for verdiskaping og sysselsetting. Matindustrien er kort omtalt i dette kapittelet. Også omsetningskanaler for matvarer er omtalt her. Man kan i tillegg lese mer om produksjon, forbruk og omsetning av melk og melkeprodukter, kjøtt og egg og planteprodukter. Utvikling i priser er vist for noen viktige matvarer.

Regjeringen går vekk fra det tidligere tallfestede målet om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk i 2020. Det skal likevel legges til rette for utvikling av økologisk jordbruksproduksjon i Norge. I kapittel fem er også status for økologisk produksjon og omsetning kort beskrevet.

En stor del av maten vi spiser i Norge, er basert på importerte varer. Sist i kapittel fem er forholdet mellom norsk produksjon, import og eksport, vist.

Skogen i Norge dekker ca. 39 prosent av landarealet. I tillegg til tømmer, er det jaktbare viltet en stor økonomisk ressurs i skogbruket og for utmarksområdene i Norge. Ved siden av å være råstoffleverandør, er skogen viktig som klimaregulator. Skogbruket i Norge er beskrevet i kapittel seks.

A photograph of a field of white flowers, possibly clover, with a soft, golden light in the background. A dark green rectangular overlay is positioned in the middle of the image, containing white text. The text is centered and reads "2. Landbruket og landbruks- politikken".

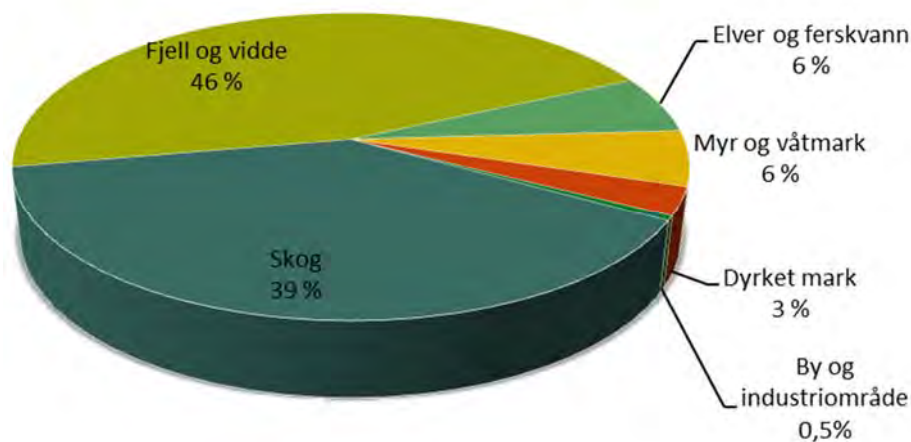
2. Landbruket og landbruks- politikken

2.1 Landbruket i Norge

De siste 100–200 årene har det vært kontinuerlige omstillinger i norsk landbruk. Etter andre verdenskrig har gårdsbrukene blitt færre, større og mer spesialiserte. Utviklingen har gått fra et arbeidsintensivt til et kapital- og kunnskapsintensivt landbruk.

Rammevilkårene for landbruket i Norge påvirkes i stor grad av naturgitte forhold, teknologisk utvikling, landbruks- og handelspolitikk, økonomiske forhold og generell samfunnsutvikling.

Bare 3 prosent av det samlede landarealet i Norge (utenom Svalbard og Jan Mayen) er dyrket jord. Skog dekker 39 prosent av landarealet i Norge. Til sammenligning utgjør by- og industriområder bare 0,5 prosent av landarealet

Figur 2.1 Arealstatistikk for Norge

Kilde: Kartverket (2017)

Klimatiske forhold er avgjørende for hvilke jordbruksvekster som kan dyrkes, og for avlingsnivået. Norge ligger i ytterkanten av dyrkingsområdet for flere viktige vekster og er et av få europeiske land som ikke dyrker sukkervekster. Klimaet gjør også sitt til at kornavlingene per arealenhet er mindre enn i mange andre europeiske land (Rustad, 2008 s. 21). I store deler av landet er fôr dyrking, hovedsakelig gras, langt på vei eneste mulige planteproduksjon. Grovfôrbasert husdyrproduksjon har derfor

stor betydning i norsk jordbruk. Også en stor del av kornavlingen blir brukt til husdyrfôr. Det kjølige klimaet begrenser forekomsten av plantesykdommer og skadedyr. Husdyravl og planteforedling er viktig, og framgangen har vært stor. I mange land er genmodifisering og hormonbehandling tatt i bruk i jordbruket, men slike metoder er ikke godkjent i Norge.

Landbruket både slipper ut og binder CO₂ gjennom sin produksjon. Det forskes på hvilken nettovirkning ulike produksjoner har for klimaregnskapet.

Etterspørselen etter matvarer totalt, og sammensetningen av «matvarekurven», påvirkes av husholdningenes preferanser og inntekter, samt prisen på mat og andre varer. De fleste matvarer har lav pris- og inntektselastisitet. Dette betyr blant annet at etterspørselen endrer seg lite når inntektsnivået i samfunnet endrer seg, og at selv relativt små endringer i tilgangen på matvarer kan gi store utslag i prisen.

De siste årene har mange blitt mer opptatt av kvalitetsmat og er villige til å betale forholdsvis mye for nisse- og spesialprodukter, herunder økologiske varer.

Dagligvarehandelen er sterkt konsentrert i Norge. Etter at Coop-Norge kjøpte ICA-kjeden, er det tre dagligvarekjeder i Norge. Dessuten er salget av kjedenes egne merkevarer økende, noe som skaper utfordringer for de kjente merkevarene.

Inntektsdannelsen i norsk jordbruk er i stor grad politisk betinget, spesielt gjennom importvern og jordbruksavtaler. Råvarepriser på verdensmarkedet har variert en god del de senere årene. For varer med toll og import kan prisvariasjonen dempes ved administrative endringer i tollsatsene. Endringer i kronkursen vil også påvirke importpriser og norsk konkurransevne. De norske prisene har vært mer stabile enn de internasjonale prisene de siste årene.

2.2 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng

Jord- og skogbruk sysselsatte om lag 51 500 personer i 2016, ifølge Nasjonalregnskapet (Statistisk sentralbyrå 2017a). Dette utgjorde 1,9 prosent av samlet sysselsetting i landet. I 2007 var 58 400 personer sysselsatt i jord- og skogbruk. Antall sysselsatte i disse næringene har minket med 1,2 prosent per år i perioden 2007–2016.

Beregnet etter prinsippene i Nasjonalregnskapet var produksjonsverdien i jord- og skogbruk på ca. 34,8 mrd. kroner i 2007, og den økte til 38,5 mrd. kroner i 2011 og til 46,1 mrd. kroner i 2016, målt i løpende priser. Produktinnsatsen økte også slik at bruttoproduktet (produksjonsverdi minus produktinnsats) har økt fra 16,9 mrd. kroner i 2007 til 21,3 mrd. kroner i 2016. Bruttoproductet er et mye brukt uttrykk for verdiskaping i en næring eller et land. Produktspesifikke tilskudd inngår i produksjonsverdi og bruttoprodukt, men ikke andre tilskudd. For jordbruket vil det

blant annet si at direkte pristilskudd er med, men ikke andre tilskudd. Avskrivninger (kapitalslit) er ikke trukket fra.

Selvstendig næringsdrivende og deres familier utfører en stor del av arbeidet i landbruket. Likevel var lønnskostnadene så høye som 6,7 mrd. kroner i landbruket i 2016.

Gjennom mange år økte bruttoproduktet fra andre næringer mer enn bruttoproduktet fra jord- og skogbruk. De siste årene har imidlertid bruttoproduktet for landet gått noe ned, blant annet som følge av nedgangen i oljeindustrien, mens bruttoproduktet fra jord- og skogbruk har økt. Andelen fra jord- og skogbruk har derfor økt fra 0,67 prosent i 2014 til 0,77 prosent i 2016.

Selv om jord- og skogbruk utgjør en relativt liten del av nasjonaløkonomien, målt ut fra Nasjonalregnskapet, har de to næringene større betydning i enkelte fylker og kommuner. De to næringene har også stor betydning for aktivitet i andre næringer som næringsmiddelindustri, treforedling og tre- og trevareindustri.

2.3 Norsk landbrukspolitikk

Regjeringen legger fram sine mål for landbruket gjennom meldinger til Stortinget. Sammen med lover, reguleringer og prissystemer gir dette nasjonale rammevilkår for landbruket.

2.3.1 Stortingsmeldinger og strategier

Det siste året har regjeringen langt fram flere meldinger om landbruket. I desember 2016 ble den nye jordbruksmeldingen lagt fram, og skogmeldingen ble behandlet i Stortinget i januar 2017. I tillegg har Stortinget behandlet melding om pelsdyrnæringen og om reindrifta. Sammen med meldinga om vekst og gründerskap i landbruket som kom i 2015, og strategi for landbruksbasert reiseliv dekker dette i hovedsak hele landbruksfeltet.

Melding om jordbruket – «Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon»¹

Regjeringen la 9. desember 2016 fram ny jordbruksmelding til Stortinget. Dette ble gjort som en oppfølging av Stortingets flertallsmerknader ved behandlingen av jordbruksoppgjøret i 2014. I ingressen på departementet hjemmeside skriver de: «Verdikjeden i norsk jordbruk må i større grad tilpasse seg sterkere konkurranse i fremtiden: En effektiv næring som leverer det forbrukerne etterspør og som tar inn over seg et stadig mer krevende internasjonalt marked. Dette er en forutsetning for bærekraftig og økt norsk matproduksjon og for at det fremdeles kan være et

¹ Kilder: Landbruks- og matdepartementet 2016a og Næringskomiteen 2017a.

mangfoldig jordbruk over hele landet. Norsk jordbruk har mange konkurransefortrinn og har et godt utgangspunkt for produksjon av konkurranse-dyktige kvalitetsprodukter. Det krever et fremtidsrettet jordbruk som er mindre politisk styrt og mer forbruker- og markedsrettet. Enklere virkemiddelstruktur med forenkling av ordninger, færre offentlige inngrep i næringsdriften, økt konkurranse gjennom endringer i markedsbalanseringen og mer markedsretting av produksjonen, er sentralt i regjeringens jordbrukspolitikk.»

Om målene for jordbrukspolitikken skriver regjeringen: «Jordbrukets samfunnsoppdrag er lønnsom og trygg matproduksjon i tråd med forbrukernes interesser, produksjon av fellesgoder og bidrag til sysselsetting og verdiskaping i hele landet. Landbrukspolitikken har fire overordnede mål: matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk med lavere utslipp av klimagasser».

Stortingets behandling av jordbruksmeldingen legger føringer for jordbrukspolitikken og jordbruksoppgjørene i årene fremover, og Stortinget fravek meldingen på flere områder. Næringskomiteen viser til at regjeringen i jordbruksmeldingen varsler at «kostnadseffektiv matproduksjon» er hovedformålet med jordbrukspolitikken. Komiteen støttet ikke dette og anså en kostnadseffektiv verdikjede for mat som ett av flere virkemidler for å nå de overordnede målene. De presiserte at «formålet med å øke matproduksjonen er å øke selvforsyningsgraden, styrke beredskapen og dekke etterspørselen.» Partiene utenom regjeringspartiene understreket videre at «landbrukspolitikken skal legge til rette for et aktivt landbruk over hele landet og med en foretaksstruktur som bygger på lokale jord-, beite, skog- og utmarksressurser. Kvoteregioner for melk, fraktordninger og geografisk differensierte tilskudd er de viktigste virkemidlene for å sikre landbruk over hele landet. Det vil også i fremtiden være behov for en finmasket struktur på virkemidlene.»

Storingsflertallet mente at forhandlingene med EU, de såkalte artikkel-19-forhandlingene, i størst mulig grad må skjerme norsk landbruk. De pekte på at et velfungerende importvern også framover vil være avgjørende for å sikre det norske prisnivået, og ville derfor ikke støtte forslag som ensidig svekker Norges rettigheter i WTO-avtalen.

Stortinget etterlyste en konkretisering av hvordan utfasingen av eksportsubsidiene for melk skal finne sted. Næringskomiteen ønsker at en større del av det innenlandske forbruket av melkeprodukter skal dekkes av norskprodusert melk. Dersom dette ikke er nok for å kompensere for bortfall av eksport av norskprodusert Jarlsbergost, mente komiteen at den statlige andelen av melkekvota ikke skal selges ut igjen før markedet er i balanse. Flertallet mente at tilbakeholdt kvote bør benyttes i rekrutteringsøyemed og gi mulighet for nyetableringer når markedet igjen tillater dette og at det er naturlig at oppkjøp og senere videresalg finansieres over fondet for omsetningsavgift for melk.

Regjeringen skal også, etter anmodning fra Stortinget, etablere en dagligvareportal. Dette er ett av flere tiltak som kan bidra til å opplyse forbrukerne, særlig når det gjelder kvalitet, næringsinnhold og pris.

Stortinget understreket at inntekt både er et mål og det viktigste virkemiddelet for å nå andre landbrukspolitiske mål. For å sikre rekruttering, og for å løfte inntektsmulighetene i næringen, ville de at målet skal være å redusere inntektsgapet mellom jordbruket og andre grupper i samfunnet. God markedstilpasning og produktivitetsutvikling vil være en forutsetning for inntektsdannelsen. Flertallet mente at jordbruksfradraget har betydelig innvirkning på bondens økonomi og at fradraget fortsatt skal inngå i forhandlingsmaterialet og finansieringen av inntektsrammen.

Flertallet var opptatt av at selvforsyningen skal være høyest mulig. De peker på at det er flere måter å måle selvforsyning på, og legger til grunn at ulike målemetoder samlet kan gi et tilfredsstillende bilde av utviklingen. Det understrekes at norsk matproduksjon i størst mulig grad bør være basert på norske arealressurser. Flertallet mente også at matvareberedskap er viktig at vi må være forberedt på kriser hvor handelssystemet i kortere eller lengre perioder ikke fungerer optimalt.

Melding om skogbruket – «Verdier i vekst. Konkurransedyktig skog og trenæring»²

I oktober 2016 ble skogbruksmeldening lagt frem for Stortinget. I denne meldingen legger regjeringen fram sine prioriteringer når det gjelder skogbruket i Norge de kommende årene.

Et viktig område som er nevnt, er forbedring av infrastrukturen. Man ønsker å videreutvikle skogveinettet og å utbedre flaskehalsen på det offentlige veinettet. I tillegg ønsker man økt til rette–legging av transport av tømmer på jernbane og utbygging av tømmerkaier som sikrer rasjonell og kostnads–effektiv transport av tømmer langs kysten.

Regjeringen vil sørge for gunstige finansielle rammevilkår som skal sørge for tilstrekkelig tilgang til kapital til omstilling og effektivisering av eksisterende foredlingsbedrifter og kapital til nyetableringer. I tillegg vil regjeringen legge frem en skattereform, hvor målet er å redusere skattetrykket både for inntekt og formue. Det legges også opp til forenklinger i lovverket knyttet til landbruksbeskatningen. Med disse tiltakene ønsker regjeringen å stimulere til investeringer og vekst i skognæringen.

² Landbruks og matdepartementet 2016b

Regjeringen ønsker endringer i eiendomslovgivningen og ønsker å oppheve priskontrollen, som et ledd for å øke omsetningen av skogbrukseieendommer. Dagens eiendomsstruktur kjennetegnes ved mange små skogeieendommer. For å få en mer rasjonell eiendomsstruktur på sikt, ønsker regjeringen å legge til rette for et mer effektivt jordskifte.

Samtidig som man ønsker å øke avirkningen, skal skogressursene ivaretas gjennom aktiv bruk av skogkultur og planting etter hogst. I tillegg vil regjeringen følge opp skogtiltakene i klimaforliket, hvor man tar sikte på å øke skogens karbonlager. Bruken av tre som byggemateriale og utvikling av nye produkter med tre som innsatsfaktor skal økes. Ved hjelp økt kunnskap om skogens biomangfold, vil man kunne ivareta miljøhensyn i form av nøkkelbiotoper og rødlistearter når den enkelte skogeier skal foreta hogst på sin eiendom.

Økt bruk av biodrivstoff er et annet satsningsområde fra regjeringen. For å oppnå dette, økes omsetningskravet for bruk av biodrivstoff til vegtrafikk fra 5,5 prosent til 7,0 prosent med virkning fra 1.1.2017. Av dette skal 1,5 prosent være avansert biodrivstoff utviklet fra trevirke. Satsing på økt forskning og innovasjon skal bidra til å øke verdiskaping og sysselsetting i skognæringen. Dette skal skje gjennom videreføring av eksisterende virkemidler og å styrke koblingene mellom forskningsmiljøene og næringen. I tillegg vil regjeringen styrke kompetansen for hele næringen gjennom ulike kompetanse- og rekrutteringstiltak.

I tillegg til forvaltning av nasjonale skogressurser, vil Norge bidra aktivt internasjonalt i ulike fora. Her vil man i stor grad arbeide for en felles forståelse av hva bærekraftig skogbruk innebærer. Målene for bærekraftig skogbruk er knyttet opp mot å stanse avskoging, tap av biologiske mangfold og landforringelse. Dette bidrar til å opprettholde ressursgrunnlaget og den langsiktige verdiskapingen fra skogen i et globalt perspektiv.

Melding om pelsdyrhold – «Pelsdyrnæringen»³

Pelsdyrnæringen har i lang tid vært omstridt. Regjeringen Stoltenberg II oppnevnte derfor i 2013 et offentlig utvalg for å gjennomgå pelsdyrnæringen. Dette utvalget avga sin rapport 15. desember 2014. Deretter vedtok Stortinget å anmode regjeringen om «å vurdere forbud mot norsk pelsdyroppdrett i arbeidet med oppfølging av pelsdyrutvalget.» I stortingsmeldingen om pelsdyrnæringen følger regjeringen opp Stortingets anmodning om å vurdere forbud mot norsk pelsdyroppdrett.

Regjeringen foreslår å videreføre muligheten til å drive pelsdyroppdrett med en dyrevelferd som er i front internasjonalt. Det blir foreslått å innføre nye

³ Landbruks- og matdepartementet 2016c.

forskriftskrav blant annet med forbud mot gruppehold av mink og krav om utvidet dokumentasjonsplikt når det gjelder tilsyn og stell av dyrene.

Regjeringen vil også videreføre prioritering av tilsyn med dyrevelferd i pelsdyrnæringen og sikre effektiv håndheving og bruk av virkemidler. Forhold knyttet til håndtering og bruk av pelsdyrgjødsel vil bli vurdert i forbindelse med gjennomgang av gjødselvereforskriften.

For å ta ut villmink av norsk fauna, vil regjeringen gå i dialog med næringen om eventuelle bidrag. Regjeringen vil i tillegg stimulere til forskning på- og utvikling av dyrevelferdsforberedende tiltak i pelsdyrholdet.

Regjeringens konklusjon om pelsdyrhold er altså at den ikke ønsker en styrt avvikling av næringen og at muligheten til å holde pelsdyr i Norge blir videreført med innstramminger i regelverket.

Melding om reindrifta – «Reindrift. Lang tradisjon – unike muligheter»⁴

I Norge foregår reindrift i rundt 140 kommuner og nesten 40 prosent av Norges landareal er reinbeiteområde (Landbruks- og matdepartementet, 2017a). Reinkjøtt utgjør omtrent 1-2 prosent av den totale produksjonen av rødt kjøtt i Norge. Reindrifta foregår i organiserte tamreinlag eller i samiske siida/distrikt. Det samiske reinbeiteområdet strekker seg fra Finnmark i nord til Hedmark i sør, mens organiserte tamreinlag hovedsakelig utøver reindrift i fjellområdene i Jotunheimen.

Melding til Stortinget 32 (2016-2017) *Reindrift. Lang tradisjon- unike muligheter* er en næringspolitisk melding om en samlet politikk for reindriften i Norge. Meldingen ble godkjent i statsråd 5. april 2017 og Stortinget har vedtatt næringskomiteens tilrådning i Innst. 377 S (2016-2017) 16. juni 2017 (Næringskomiteen 2017b).

Økologisk bærekraftig drift med god produksjon står sentralt i meldingen. Økologisk bærekraftig reindrift innebærer at beitebruken ikke skal forringe beitekvaliteten eller mangfoldet av dyr og planter i de ulike årstidsbeitene, og er slik sett relatert til reintallet. Reindriftsloven av 2007 legger til rette for at næringen selv, gjennom bruksreglene, skal fastsette et økologisk og bærekraftig reintall i tråd med beitegrunnlaget i distriktet/siida. For å sikre økologisk bærekraft har myndighetene likevel måttet gripe inn i prosessen med fastsettelse og reduksjon av reintall i deler av Finnmark⁵. I reindriftsmeldingen fremmes det forslag som skal sikre økologisk bærekraftig reindrift. Dette inkluderer blant annet et forslag om å endre formålsparagrafen til reindriftsloven slik at økologisk bærekraft prioriteres, innføre

⁴ Landbruks- og matdepartementet 2017a

⁵ I 2012 var reintallet i Finnmark 42 000 dyr over det som var fastsatt som øvre reintall. Forholdsmessig reduksjon av reintallet i Finnmark og for totalt 231 utøvere/siidaandeler ble derfor vedtatt.

obligatorisk elektronisk individmerking av rein i tillegg til tradisjonelt øresnitt, samt å åpne for at næringen får begrenset innsyn av utøveres/siidaandelslederens reintall på distriktsnivå.

Strategier og tiltak for at næringen skal kunne utnytte sitt potensiale i en rasjonell markedsorientert retning, står også sentralt i meldingen. Dette omfatter bl.a. å sikre god produksjon og lønnsomhet i reinflokken, men også å utvikle og tilby nye og konkurransedyktige produkter og tjenester, f.eks. innen reiseliv eller lærings- og omsorgsbaserte tjenester, eller gjennom å produsere varer som møter sentrale forbrukertrender knyttet til kvalitet, opprinnelse og historie m.m. Videre påpeker meldingen at ny teknologi⁶ kan spare næringen for både tid og ressurser i forbindelse med tilsyn og samling av flokker.

Melding om landbruksbasert næringsutvikling – «Garden som ressurs – marknaden som mål. Vekst og gründerskap innan landbruksbaserte næringer»⁷

I juni 2015 la regjeringen fram en melding til Stortinget om politikken for landbruksbasert næringsutvikling utenom tradisjonelt jord- og skogbruk (Landbruks- og matdepartementet 2015a). Forslagene omhandler tiltak som skal styrke mulighetene for bedre utnytting av de samlede ressursene på garden, økt profesjonalisering og brukerretting, tilrettelegging for ytterligere vekst i markedene for lokalmat og drikke, stimulering til vekst innen landbruksbasert reiseliv og sterkere utnytting av utmarksressursene til næringsutvikling. Dessuten omhandler meldingen tiltak vedrørende utnytting av garden som arena for velferdstjenester, stimulering til bruk av klimavennlige energiløsninger og mer fleksible rammer for juletreproduksjon.

Strategi for landbruksbasert reiseliv – «Opplevingar for ein kvar smak»⁸

I januar 2017 la Landbruks- og matdepartementet fram sin strategi for reiseliv basert på landbrukets og reindriftas ressurser (Landbruks- og matdepartementet 2017b). Utgangspunktet for strategien er et behov for å målrette regjeringens politikk for det landbruks- og reindriftsbaserte reiselivet. Strategien skal synliggjøre hvordan landbruket og reindrifta kan være innholdsleverandører for reiselivet og inngå i helhetlige reiselivsprodukter. Blant annet pekes det på kobling til de større reiselivsaktørene. Hurtigruta er et eksempel på en stor aktør som har hatt en bevisst satsing på lokalmat, og bruker dette som konkurransefortrinn.

⁶ Droner og elektronisk individmerking er eksempler på ny teknologi m.m.

⁷ Landbruks- og matdepartementet 2015a

⁸ Landbruks- og matdepartementet 2017b

Økt verdiskaping for mat- og reiselivsaktørene i landbruket og reindrifta er det overordnede målet for strategien. For å nå det overordnede målet må en spille på de samlede ressursene landbruket og reindrifta har tilgjengelig med utgangspunkt i eiendommen og utmarka.

I tillegg til hovedmålet, blir det definert to delmål som sier at Norge skal være en internasjonalt anerkjent matnasjon med tydelig lokal og regional identitet og at opplevelser og aktiviteter fra landbruket og reindrifta skal bidra til å utvikle Norge til et attraktivt reisemål. For å nå disse målene mener departementet blant annet at det er nødvendig med en enda tydeligere spissing av lokal og regional identitet. Det er også en forutsetning at tilbudene fra næringa må være lett synlige og tilgjengelige gjennom gode bestillingsløsninger

2.3.2 Lover, reguleringer og prissystemer

Lover

Svært mange lover påvirker landbruket. Dette er både særlover som gjelder landbruk spesielt, men også mange lover med et videre virkeområde. Her nevnes bare noen få av alle aktuelle lover.

Odelsloven, konsesjonsloven og jordloven har betydning for omsetning av landbrukseiendommer og hvilke plikter som følger av å eie en landbrukseiendom. I juni 2017 ble det vedtatt endringer i disse lovene. Arealgrensen for at det skal være odelsrett på en eiendom økte fra 25 dekar til 35 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller mer enn 500 dekar produktiv skog. Menn og kvinner er likestilt med hensyn til odelsrett. Samboere er likestilt med ektefeller i odelsloven. Fra og med 2014 får etterkommere etter den som hadde odelen, odelsrett dersom noen av foreldrene har eid hele eiendommen med odell, eller hvis noen av besteforeldrene var siste eier av hele eiendommen med odell. Samtidig ble adgangen til å søke odelsfrigjøring for den som har kjøpt odelseiendom som tilleggsjord, opphevet.

Også i konsesjonsloven ble arealgrensen for når det er konsesjonsplikt for å overta en landbrukseiendom økt fra 25 dekar til 35 dekar fulldyrket eller overflatedyrket jord, eller 100 dekar totalareal og handelen ikke skjer innen familien. Det er boplikt for den som overtar en bebygd eiendom over arealgrensen for odling. Boplikten varer i fem år. Reglene om driveplikt er gitt i jordloven. Driveplikten er varig for alle som eier en eiendom med landbruksareal. Driveplikten kan oppfylles av eieren eller ved bortleie på vilkår som er fastsatt i loven. Blant annet må avtalen være skriftlig, ha en varighet på minst 10 år og føre til driftsmessig gode løsninger. Etter lovendringen går det uttrykkelig fram at driveplikten gjelder hele eiertiden. Reglene for priskontroll er også endret, slik at priskontroll på rene skogeiendommer oppheves. Priskontrollen blir etter endringen bare avhengig av om eiendommen består av mer enn 35 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord.

Matloven omfatter alle forhold i forbindelse med produksjon, bearbeiding og distribusjon av innsatsvarer og næringsmidler, herunder drikkevann. Dyrevelferdsloven omfatter alle forhold som påvirker velferd eller respekt for blant annet pattedyr, fugler og fisker.

Produksjonsregulering

Svine- og fjørfeproduksjon er regulert ved konsesjon. Uten konsesjon fra Landbruks- og matdepartementet kan foretaket ha inntil 280 000 omsatte og slaktede kyllinger per år, inntil 60 000 omsatte og slaktede kalkuner per år, maksimalt 7 500 innsatte verpehøner, inntil 2 100 omsatte og slaktede slaktegriser per år, eller maksimalt 105 avlspurker. Det er egne regler for purkinger.

Foto: Adobe Stock

For å kunne drive med ku- eller geitemelkproduksjon må en ha melkekvote. Kvoten tilligger den enkelte landbrukseiendom. Kvoten kan ikke overstige 900 000 liter kumelk eller geitemelk. Eier av landbrukseiendommen kan selge eller leie bort melkekvoten. Ved salg må minst 20 prosent av kvoten selges til staten til en fastsatt pris, mens resten kan selges privat.

Grensevern og skjermingsstøtte

I samsvar med WTO-avtalen praktiserer Norge et tollbasert importvern på mange jordbruksvarer. Tollen gjør det mulig å ha høyere priser i Norge enn på verdensmarkedet. Denne prisdifferansen omtales gjerne som skjermingsstøtte. OECD har beregnet at norsk skjermingsstøtte totalt utgjorde om lag 12,5 mrd. kroner i 2016, opp 0,1 mrd. fra 2015 (Budsjettmemnda for jordbruket 2017b: 197). Endringer i priser på verdensmarkedet er en viktig årsak til variasjonen mellom år i skjermingsstøtte. Variasjon i valutakurs og produksjon vil også påvirke skjermingsstøtten.

Prissystemene og markedsregulering

Det er målpriser for melk, svinekjøtt (slaktegris), korn, epler, poteter og 10 grønnsakslag. Målprisene er, litt forenklet, de prisene som jordbruket har rett til å ta ut av markedet i gjennomsnitt for en avtaleperiode ved balanserte markedsforhold og det fastsatte importvernet. Landbruks- og matdepartementet anslår at varer som ikke er avtaleregulerte (produkter uten målpriser), står for om lag 38 prosent av brutto markedsinntekter i jordbruket.

Tilskudds- og avgiftsordninger

I tillegg til importvernet får bøndene i Norge betydelig støtte over statsbudsjettet gjennom en rekke tilskuddsordninger. Støtten kan grovt sett deles i:

- Direkte støtte
 1. produksjonsuavhengig støtte (f.eks. produksjonstilskudd per dyr eller per dekar og ulike sosiale støtteordninger)
 2. produksjonsavhengig støtte (f.eks. pristilskudd på produkter)
 3. støtte til investeringstiltak
- Indirekte støtte via forskning, undervisning og rådgivning.

Ifølge Budsjettnemnda for jordbruket (2017a: 126) utgjorde tilskudd med inntektsvirkning i Totalkalkylen 13,6 mrd. kroner både i 2015 og 2016. For 2017 er beløpet budsjettert til 13,9 mrd. kroner.

Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlinger

Grunnlaget for jordbruksforhandlingene finner en i «Hovedavtalen for jordbruket» av 1992. Hovedavtalen for jordbruket er inngått mellom staten på den ene siden og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag på den andre siden.

Hovedavtalen fastsetter hvordan forhandlingene skal gjennomføres, hva som skjer dersom én eller begge jordbruksorganisasjonene bryter forhandlingene osv.

Jordbruksforhandlingene skjer på grunnlag av materiale utarbeidet av Budsjettnemnda for jordbruket (BFJ). Nemnda oppnevnes av Landbruks- og matdepartementet.

Jordbruksforhandlingene starter med at jordbruksorganisasjonene legger fram et krav. Deretter legger staten fram et tilbud, og de egentlige forhandlingene kan starte. Jordbruksforhandlingene føres frem til en sluttprotokoll, vanligvis før 17. mai. Inngått avtale sendes Stortinget for godkjenning. Staten kan inngå avtale med en av jordbruksorganisasjonene. Dersom begge organisasjonene bryter forhandlingene, sender regjeringen en proposisjon til Stortinget basert på statens tilbud i forhandlingene.

2.3.3 Jordbruksoppgjøret i 2017⁹

Både krav og tilbud tok utgangspunkt i den nye jordbruksmeldingen Meld. St. 11 (2016-2017) og Stortingets behandling av denne rett før jordbruksoppgjøret.

Ved jordbruksoppgjøret 2017 var jordbrukets overordnede prioriteringer i kravet å redusere inntektsgapet til andre grupper. I tillegg ble det i kravet satt fram tiltak for

⁹ Denne omtalen er i hovedsak basert på Landbruks- og matdepartementet (2017c).

å forsterke strukturprofilen og den geografiske profilen. Det ble foreslått å innføre et driftsvansketilskudd, innføre tak på husdyrtilskudd og arealtilskudd og å differensiere husdyrtilskuddene, distriktstilskuddet for frukt og arealtilskuddet for korn. Bunnfradraget ble foreslått halvert. Jordbruket krevde en netto inntektsøkning på 31 700 kroner per årsverk. Kravet hadde en økonomisk ramme på 1 450 mill. kroner. Det var finansiert med 150 mill. kroner i økte målpriser, 1 150 mill. kroner i økt budsjettstøtte, samt 79 mill. kroner i overførte midler og en beregnet økt verdi av jordbruksfradraget på 71 mill. kroner.

Statens forhandlingsutvalg viste til at grunnlagsmaterialet fra Budsjettnemnda for jordbruket viste at jordbruket lå an til å få 18 prosent inntektsvekst for perioden 2014 til 2017. Staten framhevet at jordbrukets tolkning av Stortingets inntektsmål som et nivåsmål, ville kreve et nytt grunnlagsmateriale. Staten la i sitt tilbud vekt på å styrke den geografiske produksjonsfordelingen ved å øke stimulansen til å bruke arealressursene, styrke kornproduksjonen på egnede arealer, styrke tilskudd til små- og mellomstore bruk i grasbasert husdyrhold generelt og på Vestlandet spesielt, men redusere stimulansen til grasbasert husdyrhold i kornområdene. Staten ønsket ikke å gjeninnføre tak på tilskudd, eller gjeninnføre struktur i arealtilskuddene. Jordbruket ble tilbudt en inntektsvekst fra 2017 til 2018 på 2,25 prosent. Tilbudet hadde en ramme på 410 mill. kroner. Det var finansiert med 150 mill. kroner i økte målpriser, 177 mill. kr. i økte bevilgningen over statsbudsjettet og 79 mill. kroner i overført beløp fra 2016. I tillegg ble det beregnet at verdien av jordbruksfradraget ville øke med 4 mill. kroner.

Det ble gjennomført forhandlingsmøter 9. – 11. mai. I plenumsmøte 16. mai 2017 meddelte Jordbrukets forhandlingsutvalg at de gjennomførte forhandlingene hadde vist svært liten bevegelse og at de ikke kunne se at det var grunnlag for videre forhandlinger. Det ble konstatert brudd i forhandlingene. Statens tilbud ble sendt som proposisjon til Stortinget. Næringskomitéen avga innstilling 12. juni. Etter forslag fra Venstre vedtok Stortinget 16. juni å be regjeringen om å gjennomføre nye forhandlinger om jordbruksavtale for 2017–2018 innenfor en ramme på 625 mill. kroner. Opposisjonen stemte for en ramme på 790 mill. kroner. Føringsene i vedtaket var ellers å

- styrke små og mellomstore bruk
- styrke grunnlaget for beiting på innmark
- prioritere utviklingsprogrammet for å stimulere tilleggsnæringer/lokalmat og legge til rette for landbruksbasert reiseliv
- videreføre økologiseringen
- gi bedre investeringsmuligheter i bygg og jord innenfor en variert bruksstruktur
- intensivere klima- og miljøarbeidet, blant annet ved bruk av mer tre i bygninger og styrking av dreneringsmuligheter
- fortsatt stimulere potetsprittproduksjon

Jordbrukets forhandlingsutvalg meldte 21. juni at de var villig til å møte staten til forhandlinger om fordeling av den økonomiske rammen fastsatt av Stortinget. Partene skrev protokoll fra fordelingsforhandlingene 26. juni, mens selve avtalen er datert 29. juni.

Målprisene økte for alle varer med målpris unntatt svinekjøtt og matrug. Blant annet økte målprisene med 6 øre per kg korn i gjennomsnitt og 3 øre per liter melk. Prisnedskrivningen for norsk korn økte med 5,7 øre/kg. Prisen på råvarer til kraftfôr er beregnet å øke med 3,9 øre per kilo. Avtalen fulgte opp Stortingets prioriteringer. Landbruks- og matminister Dale kommenterte: «Avtalen gir styrka grunnlag for bruk av utmarksbeite, satsing på korn, frukt og grønt – og gir særleg prioritet til vestlandsjordbruket. Dette har vore viktig for staten.» Jordbrukets forhandlingsleder Bartnes kommenterte: «Vi har blant annet fått gjennomslag for å beholde målprisen for gris og det generelle beitetilskuddet. Omfordelingseffektene mellom produsentene er redusert».

2.4 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk

Norsk landbruk og landbrukspolitikk har de senere årene blitt mer utsatt for internasjonal påvirkning og regulering. Internasjonale avtaler som Norge har inngått eller sluttet seg til, har vært av vesentlig betydning for denne utviklingen. Vi omtaler kort EØS-avtalen og landbruksavtalen i Verdens handelsorganisasjon (WTO).

EØS-avtalen og norsk landbruk

Handelen med bearbejdede landbruksvarer og en del tradisjonelle landbruksvarer mellom Norge og EU er regulert gjennom EØS-avtalen, hovedsakelig artikkel 19 i avtalen og protokoll 3 til avtalen. Artikkel 19 har som utgangspunkt at man ønsker gradvis liberalisering av handelen med utvalgte landbruksvarer. I utgangspunktet skal ny avtale forhandles med to års mellomrom. Etter at EØS-avtalen trådte i kraft i 1993 er det inngått to artikkel 19-avtaler mellom Norge og EU, den første i 1993 og den siste med virkning fra 2012. I februar 2015 startet en ny forhandlingrunde og 5. april 2017 ble Norge og EU enige om en ny artikkel 19-avtale (Landbruks- og matdepartementet, 2017d). Avtalen trer likevel først i kraft når den er godkjent av begge parter. For Norge er det etablert tollfrie kvoter, eller tollfrihet, for eksport av en rekke produkter som allerede eksporteres i dag og der næringsmiddelindustrien har konkrete eksportplaner. Dette omfatter blant annet meierivarer (ulike myseprodukter), kjøttvarer, og alkoholholdige drikkevarer (cider m.m.). For EUs eksport til Norge utgjør økningen i tollfrie importkvoter for kjøttprodukter totalt 2 550 tonn, hvorav tollfri importkvote for storfekjøtt økes med 1 600 tonn til 2 500 tonn. Videre er det gitt en tidsbegrenset kvote på 300 tonn ribbe i desember, samt en begrenset økning av eksisterende kvoter for noen produkter (kylling, skinke, pølse, andebryst, salat til industri, grønne potteplanter). Det er ikke gitt konsesjoner for sau

og lam. For ost økes den tollfrie importkvoten med 1 200 tonn til 8 400 tonn. Godt over halvparten av denne økningen (700 tonn) skal fordeles på auksjon.

Protokoll 3 gjelder bearbeidede landbruksprodukter, såkalte RÅK-varer. Ordningen legger opp til konkurranse i bearbeidingsleddet, men søker å justere for nasjonale ulikheter i pris, for de råvarene som inngår i de bearbeidede landbruksproduktene. Justeringene skjer gjennom toll, prisnedskrivning eller eksportstøtte. Partene kan når som helst be om nye forhandlinger, men gjeldende protokoll 3 avtale ble iverksatt 1. november 2004.

WTO-avtalen og norsk landbruk

Den gjeldende WTO-avtalen for landbruket trådte i kraft 1. januar 1995 og er bindende for alle medlemsland. Avtalen innebærer forpliktelser knyttet til bl.a. markedsadgang (herunder tollsatser), eksportsubsidier og samlet støtte til jordbruket (internstøtte). Avtalen innebærer i tillegg en viss harmonisering av regelverk knyttet til plante- og dyrehelse, kvalitets- og opprinnelsesmerking mv. for å hindre at slike bestemmelser urettmessig blir benyttet som handelshindring. WTO-avtalen er en viktig grunn til at flere jordbruksvarer er tatt ut av målprissystemet de senere år.

WTO arrangerer ministerkonferanser annethvert år, og forrige var i desember 2015 da det ble enighet om å fase ut eksportsubsidier (WTO, 2015). Vedtaket i WTO innebærer at de fleste i-land skal fase ut bruken av eksportsubsidier umiddelbart, mens Norge, Canada og Sveits har mulighet til å bruke eksportsubsidier til utgangen av 2020.

Vedtaket i WTO ble godkjent av Stortinget i januar 2016 og gir Norge mulighet til å bruke eksportsubsidier for meieriprodukter (ost og smør), svinekjøtt og bearbeida landbruksprodukter fram til utgangen av 2020. I utfasingsperioden er subsidiebeløpet ved slik eksport det fastsatte nivået i WTOs bindingsliste, mens det er fastsatt nye tak for samlet eksportert mengde av meieriprodukter og svinekjøtt basert på gjennomsnittlig nivå i perioden 2003 til 2005. For ost er mengdebegrensningen satt til 15 929 tonn i utfasingsperioden, for smør 1 039 tonn og for svinekjøtt 1 898 tonn. I utfasingsperioden er det ingen begrensning for eksportert mengde av bearbeida jordbruksprodukter, og det er ikke mulig å gi eksportstøtte til nye produkter eller markeder. Det er grunn til å tro at det er osteeksporten som blir sterkest berørt av å fjerne eksportsubsidiene.

WTOs ellefte ministerkonferanse arrangeres i desember 2017 og er lagt til Buenos Aires i Argentina. Forberedelser til denne konferansen var ett av temaene som ble drøftet på det uformelle toppmøte i Oslo oktober 2016, der ministre fra 25 land og WTOs generaldirektør deltok (Utenriksdepartementet, 2016a). Daværende utenriksminister Børge Brendes oppsummering av det uformelle toppmøte signaliserer at forpliktelser knyttet til internstøtten for jordbruket trolig blir ett av temaene på neste ministerkonferanse, og at det trolig er behov for mer tid før resultater knyttet til markedsadgang kan oppnås (Utenriksdepartementet, 2016b).

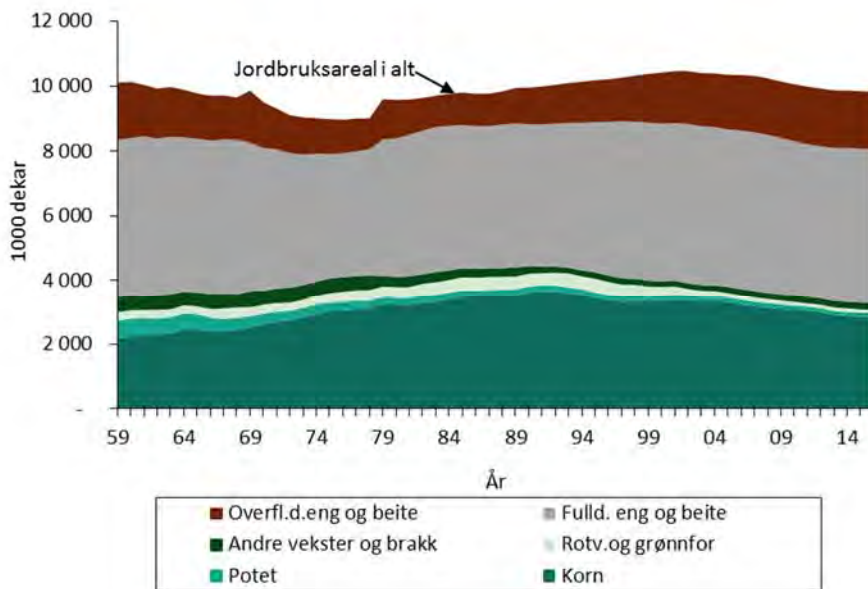
3. Ressurser i norsk jordbruk

Fotosyntesen er grunnlaget for alt liv på jorda, og er utgangspunktet for all plante- og husdyrproduksjon. Norsk landbruk rår over store naturressurser som er grunnlaget for jordbruket slik vi kjenner det i Norge. Ulik topografi og ulike klimatiske forhold gjør at det ikke er like forutsetninger for jordbruk over hele landet, og areal og avlinger varierer. Videre er husdyrbestandene og genmaterialet viktige ressurser for jordbruket. I tillegg er jordbruket en kapitalintensiv næring. Bygninger, maskiner og teknologi er viktige ressurser for jordbruket.

Også humankapitalen er en sentral innsatsfaktor, selv om det i lang tid har vært nedgang i sysselsettingen. Nedgangen i sysselsettingen har blant annet sammenheng med effektiviseringen av jordbruket, der teknologisk utvikling har gitt redusert behov for arbeidskraft.

3.1 Naturressurser

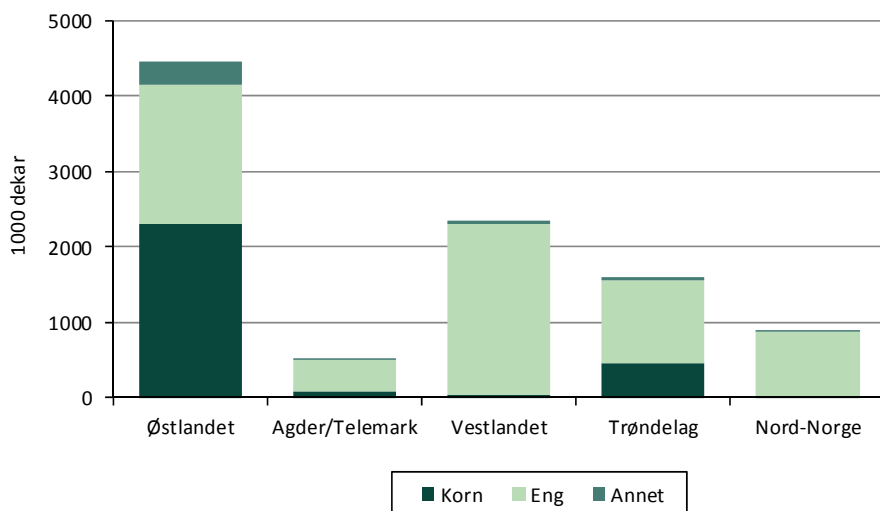
Ifølge Budsjettnemnda for jordbruket (2017a) var 9,84 mill. dekar jordbruksareal i drift i 2016. Av dette var 8,09 mill. dekar fulldyrka. Det er registrert en nedgang på 6 prosent i jordbruksarealet fra 2001 til 2016. Kornarealet er redusert med 15 prosent fra toppåret 2001 til 2016, men viser økning fra 2015 til 2016. For fulldyrket eng, var arealet størst i 2002 og er redusert med 3 prosent til 2016. Overflatedyrket eng er økt med 7 prosent siden 2002.

Figur 3.1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2017

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

Korndyrkinga foregår i hovedsak på flatbygdene, både på Østlandet og i Trøndelag. Ellers er det gras og annet grovfôr som har størst betydning i Norge. Den geografiske fordelingen av vekstene har ikke bare klimatiske og topografiske årsaker. Landbrukspolitikken som har vært ført fra starten av 1950-tallet, har bidratt til å styre korndyrkingen mot flatbygdene hvor det er egnede dyrkingsforhold samtidig som det er tilgang på arbeidsplasser utenfor jordbruket. De grovfôrbaserte husdyrproduksjonene, som er både mer arbeidskrevende og mer inntektsbringende per arealenhet, er samtidig blitt kanalisert til distrikter hvor dyrkingsforholdene for korn er dårligere og mulighetene er mindre for å finne sysselsetting utenom bruket. Figur 3.2 viser arealfordelingen i ulike deler av landet.

Figur 3.2 Arealfordeling i ulike landsdeler 2016

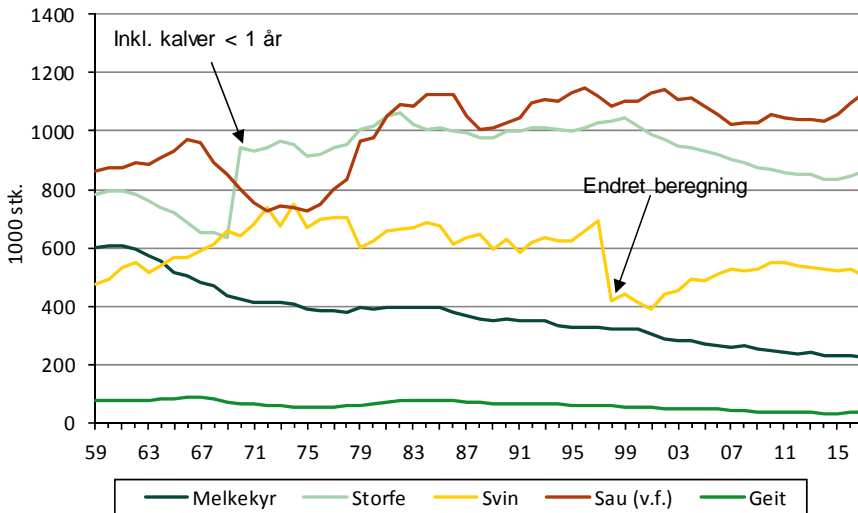
Statistisk sentralbyrå (2017b, foreløpige tall)

Klimaet i Norge gjør at avlingene per arealenhet er lavere enn i mange andre europeiske land. Innenfor landets grenser er det i tillegg markante klimatiske forskjeller. Det store spennet i breddegradene, de betydelige høydevariasjonene og kontrastene mellom kyst og innland, gir variasjonene i klimaet.

3.2 Husdyr

De viktigste husdyrproduktene i norsk jordbruk er melk, kjøtt, egg og ull. I tillegg er også pelsdyrskinn og honning viktige produkter.

Figur 3.3 gir et inntrykk av hvordan den totale husdyrbestanden har endret seg for noen husdyrslag fra 1959 til 2017.

Figur 3.3 Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2017

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

Melkekubestanden har gått jevnt nedover og er redusert fra 391 100 melkekyr i 1980 til 226 700 i 2016 (Budsjettnemnda for jordbruket, 2017a). Nedgangen har sammenheng med at melkeforbruket og den totale melkeproduksjon er redusert. Melkeytelsen per ku har vært stigende siden tusenårsskiftet mens den totale melkeproduksjonen i denne perioden har vært relativt stabil med en meierileveranse på ca. 1 500 mill. liter.

Antall kyr per melkeproduksjonsbruk har økt. Ved jordbrukstellingen i 1989 var det i gjennomsnitt 11,7 kyr per bruk. Antallet hadde økt til 26,1 i 2016 (Budsjettnemnda for jordbruket, 2017a). I europeisk sammenheng har Norge små besetninger av melkeku.

Etterspørselen etter melk og melkeprodukter per innbygger har vært fallende over mange år. Tendensen er fortsatt fallende forbruk per innbygger av søt konsummelk, mens etterspørselen etter flere andre melkeprodukter har økt de siste årene. Siden 1983 har melkemarkedet vært regulert ved hjelp av leveransekvoter.

Antall storfe totalt falt i perioden 1999 - 2014 pga. reduksjon i melkeproduksjonen, men antallet er økt igjen etter 2014. Det var i 2016 omtrent 847 800 storfe i Norge (Budsjettnemnda for jordbruket, 2017a). De siste årene er det produsert mindre norsk storfekjøtt enn markedet har etterspurt, og underdekningen er dekket ved import.

Foto: Adobe Stock

Bestanden av svin varierer en del fra år til år. I perioder med overproduksjon eller underdekning av svinekjøtt har det blitt satt i verk ulike tiltak for å forsøke å bringe markedet i balanse. Både for 2017 og i prognosene for 2018 er det ventet en viss overproduksjon av svinekjøtt.

Antall vinterfôra sau er i dag lavere enn i 2002, men antallet har økt 9 prosent siden 2014. Endringene kan blant annet forklares med endret lønnsomhet. Mindre enheter har lagt ned saueholdet i forbindelse med generasjonsskifte. De siste årene er det investert i en del større sauefjøs, delvis på grunn av stimulering gjennom tilskuddsendringer.

3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk

Antall jordbruksbedrifter har gått ned fra 99 400 i 1989 til 41 200 i 2016. Samtidig blir det gjennomsnittlige jordbruksarealet på de jordbruksbedriftene som er i drift, stadig større. I 1999 var det i gjennomsnitt 147 dekar jordbruksareal per enhet, mens gjennomsnittsarealet i 2016 var 239 dekar. Av dette var omtrent 44 prosent leiejord. Leiejord har hatt økende betydning gjennom hele etterkrigstiden.

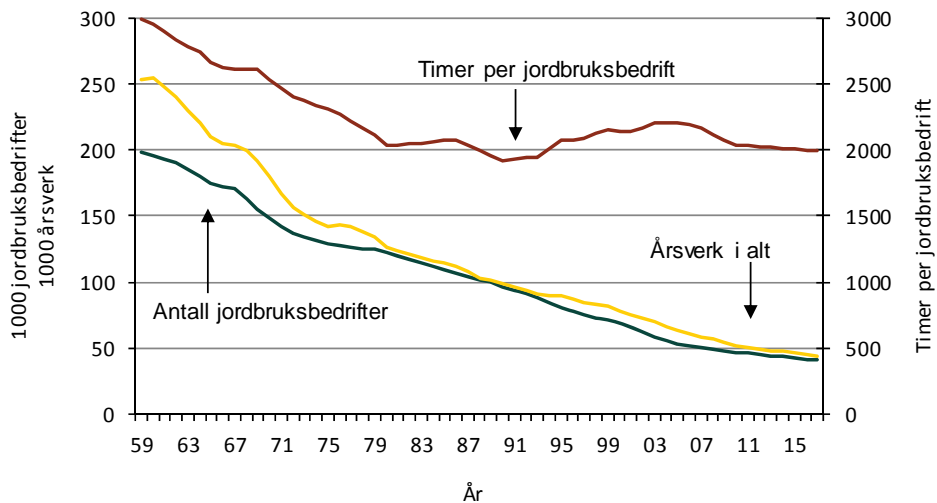
Strukturutviklingen i jordbruket kjennetegnes også ved at antall jordbruksbedrifter med husdyr har gått kraftig ned. Trenden er at produksjonen konsentreres om færre jordbruksbedrifter, uten at det samlede produksjonsvolumet går ned.

Både teknologisk utvikling og økonomisk tilpasning er årsaker til spesialisering og større enheter innenfor både husdyrhold og planteproduksjon. Siden 1975 har konsesjonsbestemmelser satt en øvre grense for dyretallet ved nyetableringer og utvidelser i fjørfehold og svinehold. Restriksjonene gjør at myndighetene kan holde en viss kontroll med strukturutviklingen i de kraftfôrkrevende produksjonene. I melkeproduksjon er systemet med kvoter begrensende for størrelsen av besetningene. Regjeringen Solberg har siste stortingsperiode lempet på begrensninger som har vært for strukturutviklingen. For eksempel er konsesjonsgrensen for slaktekylling doblet til 280 000 slakta dyr og for grovfôr og korn er det nå én tilskuddssats for alt areal.

Antall eiere av landbrukseiendommer i Norge er redusert mye mindre enn antall jordbruksbedrifter. I 2016 var det 184 407 landbrukseiendommer i alt, en nedgang på ca. 6 200 på 10 år (Statistisk sentralbyrå, 2017c). Om lag fem av seks landbrukseiendommer er bebodd.

De fleste norske gårdsbruk blir drevet av familien som eier jordbruksbedriften. Det er vanlig å leie noe arbeidshjelp. I 2016 ble det utført til sammen 44 700 årsverk i norsk jordbruk. (Budsjettnemnda for jordbruket, 2017a).

Jordbruk og annet arbeid i kombinasjon har lange tradisjoner i Norge. Inntekt fra andre kilder enn gårdsdrifta har spilt en stadig større rolle i de norske jordbrukshusholdningene.

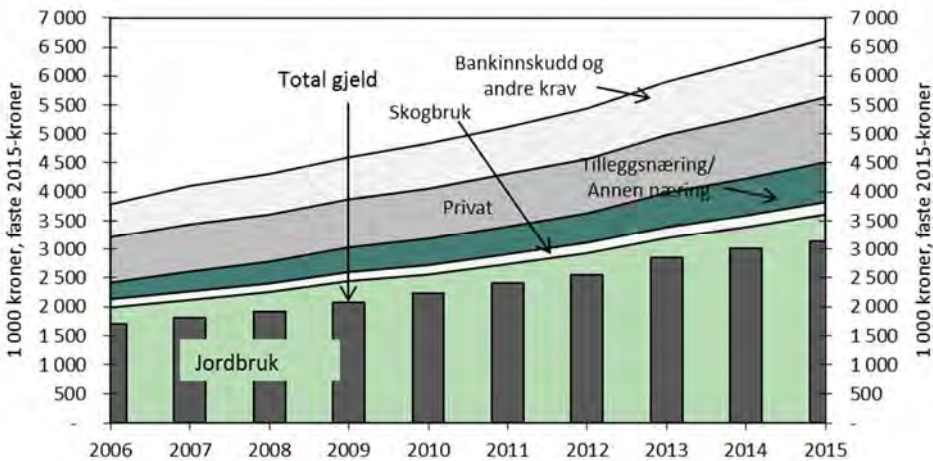
Figur 3.4 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2017

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

3.4 Kapitalressurser

Landbruket er en kapitalintensiv næring. I Totalkalkylen for jordbruket beregnes kapital etter to prinsipper: «historisk kost» og «prisjustert saldoverdi». Totalkapitalen i jordbruket for 2015 blir da henholdsvis 122 mrd. og 144 mrd. kroner. Av dette er 56 mrd. kroner lånekapital (Budsjettmemnda for jordbruket, 2017a).

Figur 3.5 viser sammensetning av alle eiendeler og total gjeld for brukene som var med i driftsgranskingene i perioden 2006–2015. Utviklingen er vist i faste 2015-kroner. På disse brukene har kapitalen i jordbruket økt over tid, og var 3,6 mill. kroner per bruk i 2015. I driftsgranskingene er «historisk kost» grunnprinsippet. Det medfører at det er størst usikkerhet knyttet til verdien av eiendeler med lang levetid (bygninger og jord). Etter denne metoden vil disse eiendelene i praksis bli verdsatt for lavt.

Figur 3.5 Sammensetning og utvikling av alle eiendeler og gjeld (søyler) per brukerfamilie i 1 000 kroner, faste 2015-kr

Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi (2016)

4. Økonomien i jordbruket

4.1 Nasjonalt nivå

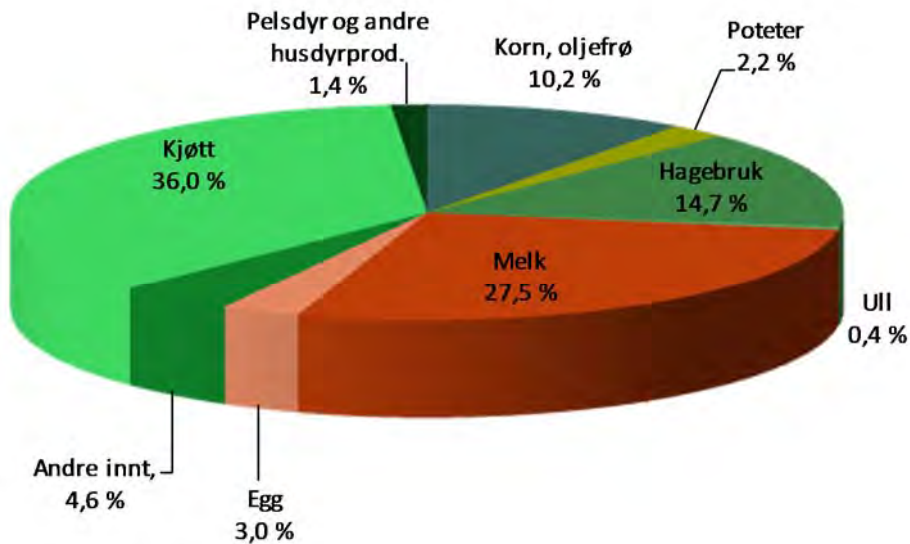
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter

Målt på produsentleddet var verdien av den samlede jordbruksproduksjonen i Norge på 44,8 mrd. kroner i 2016, inkl. alle tilskudd. Totalinntektene det enkelte år vil være påvirket av værforhold, markedsforhold og endringer i priser og tilskudd.

Jordbrukets samlede inntekter er et resultat av salg av produkter i markedet og tilskudd bevilget over statsbudsjettet.

Produksjonsinntekter utenom direkte tilskudd

Figur 4.1 viser hvordan bøndernes totale inntekter på 34,3 mrd. kroner fra salg av jordbruksprodukter eksklusive de direkte tilskuddene, fordelt seg på ulike produksjoner i 2016. Salg av melk og kjøtt er de to største inntektspostene.

Figur 4.1 Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2016

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

Inntektene fra de enkelte produksjonene (figur 4.1) vil variere en del fra år til år, avhengig av avsetningsforhold og endringer i priser og produserte mengder. Utslag av værforhold vil vanligvis ha mest å si for planteproduksjonene.

Tilskudd

Forholdene for jordbruksdrift, kostnader i produksjonen og de landbrukspolitiske målsettingene, gjør at en betydelig del av jordbrukets totale inntekter kommer via ulike tilskudd over statsbudsjettet. Inntekter via tilskudd er ikke noe Norge er alene om, selv om nivå og omfang på støtten er høyere enn i de fleste andre land.

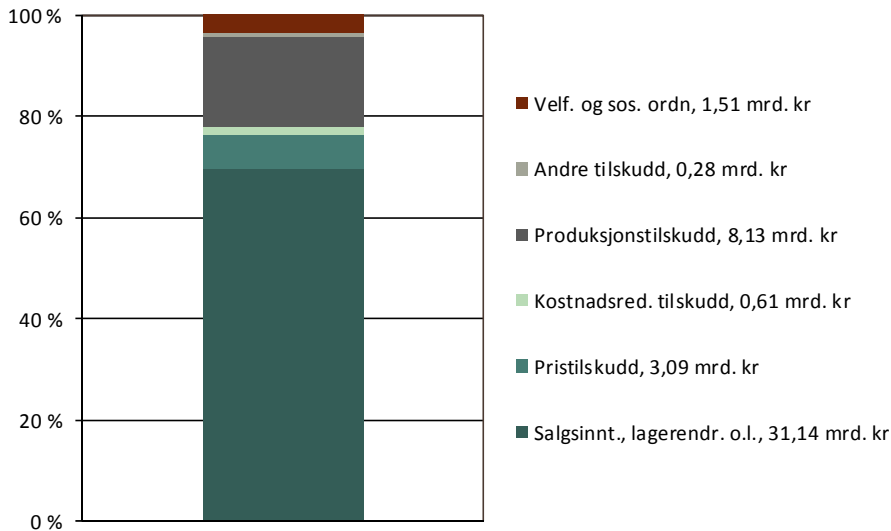
Tilskuddene er av ulik innretning avhengig av hvilke målsettinger de er ment å skulle oppfylle, og kan deles inn i noen hovedgrupper: pristilskudd, kostnadsreducerende tilskudd og direkte tilskudd (produksjonstilskudd). Videre har en tilskudd knyttet til velferdsmessige og sosiale ordninger i jordbruket.

Pristilskudd er tilskudd knyttet til produsert mengde via en sats per produsert enhet. Produksjonens størrelse avgjør hvor mye produsenten oppnår i pristilskudd, og tilskuddsformen stimulerer derfor til høy produksjon. Pristilskuddene kan ha lik sats over hele landet som f.eks. grunntilskudd på melk og kjøtt, eller være geografisk differensiert som distriktstilskuddene. Den geografiske profilen på distriktstilskuddene har til hensikt å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter som er lokalisert i områder med ulike produksjonsvilkår.

Kostnadsreducerende tilskudd kan være tilskudd som gis for å redusere kostnadene ved investeringer, for eksempel ved bygging av driftsbygning.

Direkte tilskudd, eller produksjonstilskudd, er knyttet til bruken av produksjonsfaktorene. De viktigste produksjonstilskuddene er areal- og husdyrtilskuddene. Disse tilskuddene gis som en sats per areal- eller husdyrenhet, og kan være differensiert etter både geografisk område og etter jordbruksbedriftens størrelse. Fra 2014 betyr ikke lenger arealstørrelsen noe for tilskuddssatsen per dekar, mens det fortsatt er noe differensiering av satsene etter antall husdyr på hvert bruk. Den geografiske og strukturelle profilen på tilskuddene vil bestemme hva som oppnås av tilskudd og dermed bidra til å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter med ulikt antall husdyr og i ulike områder av landet. For en bonde øker direkte tilskudd med antall dekar eller dyr, og ikke med produksjonen per dekar eller per dyr. Tilskuddet stimulerer derved ikke til intensiv produksjon per enhet.

Figur 4.2 viser sammensetningen av jordbrukets totale inntekter fordelt på salgsinntekter og de ulike hovedgruppene av tilskudd. Pristilskuddene er skilt ut som egen gruppe, og salgsinntektene i figuren er derfor mindre enn produksjonsinntektene omtalt under avsnittet «Produksjonsinntektene», der pristilskuddene er innregnet.

Figur 4.2 Jordbrukets totalinntekt på 44,8 mrd. kr i 2016, fordelt på salgsinntekter o.l. og hovedgrupper av tilskudd

Kilde: *Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)*

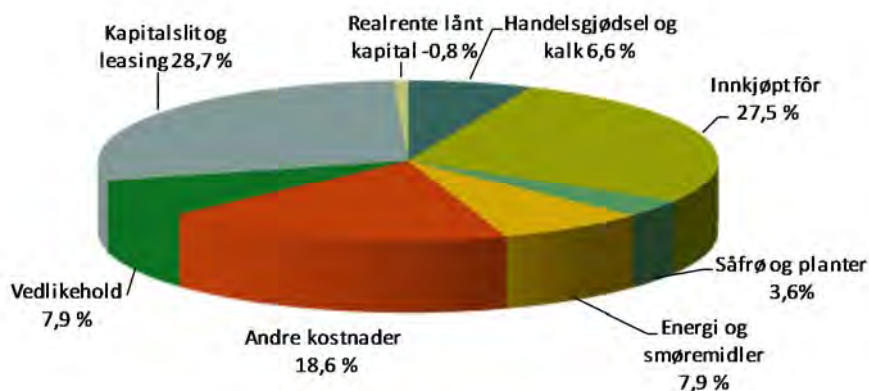
Virkemiddelpolitikken i landbruket fører ikke bare med seg offentlige utgifter, men også inntekter. Importerte førstoffer som nyttes i produksjonen av kraftfôr, ilegges toll for å bringe prisen opp på norsk prisnivå. Denne tollinntekten kan en si «finansierer» deler av pristilskuddet til norsk kornproduksjon. Statens nettoutgifter til offentlig støtte til landbruket er derfor noe mindre enn det som framgår av figur 4.2.

4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader

Jordbrukets totale kostnader påvirkes av det generelle kostnadsnivået i samfunnet, de vilkår samfunnet setter for jordbruket, og de naturgitte forholdene for jordbruksdrift.

Kraftfôrprisen, gjennom kornprisene, er den viktigste kostnaden som kan påvirkes direkte gjennom jordbruksavtalen og som kan gi umiddelbar effekt på kostnadene i husdyrproduksjonene. Andre kostnader kan påvirkes via rammebetingelsene for jordbruksdrift. Økte konsesjonsgrenser i kraftfôrbaserte husdyrproduksjoner og omsettbare melkekvoter, er eksempler på endrede rammebetingelser som over tid kan føre til endringer i strukturkostnader.

I figur 4.3 er jordbrukets samlede kostnader, slik de er beregnet i Totalkalkylen, fordelt på de ulike kostnadspostene. Jordbrukets totale kostnader for 2016 er beregnet til 28,7 mrd. kroner. Realrente på lånt kapital falt betydelig fra 2015 til 2016, og realrenten var negativ i 2016. Kapitalslit (avskrivningene på bygninger, maskiner og redskaper osv.), innkjøpt fôr og «andre kostnader» er de største kostnadspostene. «Andre kostnader» er en samlepост for mange større og mindre kostnadsposter som f.eks. ensileringsmidler, emballasje, frakt, veterinær og forsikring.

Figur 4.3 Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2016

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå

For resultatene på totalnivå, dvs. for norsk jordbruk samlet, legger en til grunn beregningene i Totalkalkylen for jordbruket. I Totalkalkylen utarbeides det to regnskapsserier; registrert og normalisert regnskap. Registrert regnskap vil si det faktiske resultatet som er oppnådd i vedkommende år. I den normaliserte serien blir noen av de årlige svingningene som skyldes værforhold og andre variable faktorer, jevnet ut. Normaliseringen har størst betydning for planteproduksjonene ettersom nivåvariasjonene fra år til år er størst i disse produksjonene.

I tabell 4.1 er resultatet etter de to regnskapsseriene i Totalkalkylen gjengitt for årene 2010–2016. Resultatmålet som er brukt, er vederlag til arbeid og egenkapital i millioner kroner og i kroner per årsverk, dvs. godtgjøringen til alt arbeid og egenkapital etter at alle øvrige kostnader inkludert renter på lånt kapital, er dekket.

Utviklingen i vederlaget til arbeid og egenkapital per årsverk fra normalisert regnskap blir lagt til grunn for vurderingen av inntektsutviklingen i jordbruket i jordbruksforhandlingene. Inntektsutviklingen i jordbruket sammenholdes ofte med inntektsutviklingen for noen sammenligningsgrupper, bl.a. industriarbeidere. I perioden 2010–2016 økte årsverksinntekten i jordbruket med 39,2 prosent, mens årsverksinntekten for timelønte i industrien økte med 19,5 prosent. Tar en hensyn til virkningen av jordbruksfradraget som ble innført i 2000 og deretter gradvis er trappet opp, har jordbruket hatt en økning på 36,1 prosent i perioden.

Inntektene for jordbrukere og industriarbeidere i tabell 4.1 er ikke uten videre sammenlignbare, men tabellen gir likevel uttrykk for forskjeller både i inntektsnivå og inntektsutvikling per årsverk mellom de to gruppene.

De til dels store sprangene i jordbruksinntekten mellom år også for den normaliserte serien, skyldes særlig variasjoner i markedssituasjonen for husdyrprodukter og i kostnadene fra år til år. Virkningen av inntektsfradraget er innarbeidet i én serie i tabell 4.1. Resultatet per årsverk viser en mindre nedgang/sterkere økning enn på totalnivå. Det skyldes at det blir stadig færre årsverk å fordele totalresultatet på. Inntektene per sysselsatt i jordbruket øker i perioden sett under ett på grunn av effektiviseringer i produksjonen.

Foto: Adobe Stock

Tabell 4.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2010–2016. mill. kr og kr/årsverk, årslønn for industriarbeidere

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Registrert regnskap							
mill. kr	11 925	11 209	11 796	12 171	13 278	14 917	16 278
endr. %	9,8	-6,0	5,2	3,2	9,1	12,3	9,1
kr per årsverk	232 000	222 800	239 800	253 000	283 100	325 700	364 200
endr. %	14,7	-4,0	7,6	5,5	11,9	15,0	11,8
Normalisert regnskap							
mill. kr	12 436	12 103	12 712	12 264	12 945	14 538	15 059
endr. %	9,2	-2,7	5,0	-3,5	5,6	12,3	3,6
kr per årsverk	241 900	240 600	258 400	255 000	276 000	317 400	336 900
endr. %	14,1	-0,6	7,4	-1,3	8,3	15,0	6,1
kr per årsverk inkl. effekt av jordbr.fra-drag	268 000	266 200	289 300	285 600	304 900	346 900	364 700
endr. %	13,5	-0,7	8,7	-1,3	6,8	13,8	5,1
Industriarbeidere¹							
årslønn	378 600	391 800	406 300	419 800	431 100	442 400	452 500
endr. %	3,6	4,4	4,1	3,5	3,0	2,5	2,0

1) Timelønnte industriarbeidere i NHO-bedrifter

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2017a) og NOU 2017:10

4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng

I dette avsnittet omtales jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning i de enkelte fylkene for 2014¹⁰. Bruttoprodukt og antall sysselsatte er her benytt som indikator på hva jordbruk og næringsmiddelindustri betyr i de enkelte fylkene.

For landet som helhet var bruttoproduktet i jordbruket på 13,7 mrd. kroner i 2014 mens bruttoproduktet i nærings- og nytelsesmiddelindustrien var 52,7 mrd. kr. For landet som helhet var sysselsettingen i jordbruket på 45 934 personer i 2014. Til sammenligning var sysselsettingen i nærings- og nytelsesmiddelindustrien på 52 700 personer. Bruttoproduktet i jordbruket utgjorde 0,64 prosent av totalt bruttoprodukt i Norge, mens sysselsettingen utgjorde 1,74 prosent av landets sysselsatte.

De fylkesvise dataene fra 2014 viser bl.a. at Rogaland er det største jordbruksfylket, både målt i bruttoprodukt (1 865 mill. kr.) og i sysselsetting (5 724 sysselsatte). Målt som andel av totalt bruttoprodukt og sysselsetting i fylket, er det imidlertid i Nord-Trøndelag jordbruket betyr mest, der står jordbruket for 3 prosent av fylkets totale bruttoprodukt og 6,1 prosent av fylkets totale sysselsetting.

Ser man på nærings- og nytelsesmiddelindustrien var det Sør-Trøndelag som hadde høyest bruttoprodukt i 2014 på 3 930 mill. kr. Fylket som sysselsatte flest innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien i 2014 var Rogaland med 5 500 sysselsatte. Målt som andel av totalt bruttoprodukt var det i Finnmark nærings- og nytelsesmiddelindustrien betydde mest med 3,6 prosent. Også målt som andel av total sysselsetting i fylket, var det i Finnmark nærings- og nytelsesmiddelindustrien betydde mest med 3,6 prosent av sysselsettinga i fylket.

¹⁰ 2014 er siste året det foreligger data for

Tabell 4.2 Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2014

	Jordbruk				Nærings- og nytelsesmiddelindustri			
	BP		Sysselsetting		BP		Sysselsetting	
	Mill. kr	% ¹⁾		% ¹⁾	Mill. kr	% ¹⁾	Personer	% ¹⁾
Østfold	742	0,87	2 238	1,84	1 851	2,16	3 900	3,21
Akershus	674	0,29	2 113	0,76	3 523	1,50	3 700	1,33
Oslo	7	0,00	183	0,04	3 813	0,79	4 700	0,99
Hedmark	1 223	1,97	3 944	4,36	1 974	3,17	2 700	2,99
Oppland	1 496	2,51	4 733	5,24	1 129	1,90	1 700	1,88
Buskerud	629	0,63	1 955	1,49	1 110	1,12	1 500	1,15
Vestfold	555	0,73	1 584	1,43	1 704	2,23	2 900	2,63
Telemark	273	0,47	1 302	1,68	211	0,37	600	0,77
Aust-Agder	162	0,46	693	1,40	235	0,66	600	1,21
Vest-Agder	262	0,35	1 093	1,20	710	0,96	1 100	1,21
Rogaland	1 865	0,79	5 724	2,15	3 869	1,65	5 500	2,07
Hordaland	625	0,26	2 580	0,92	3 431	1,45	4 500	1,61
Sogn og Fjordane	791	1,85	2 568	4,43	1 382	3,22	1 900	3,28
Møre og Romsdal	826	0,72	2 665	1,92	3 744	3,25	3 800	2,74
Sør-Trøndelag	978	0,75	3 511	2,14	3 930	3,03	4 900	2,99
Nord-Trøndelag	1 271	2,95	3 882	6,12	1 114	2,59	1 600	2,52
Nordland	899	1,00	2 923	2,49	3 094	3,46	3 300	2,81
Troms	352	0,56	1 331	1,58	1 525	2,43	2 400	2,85
Finmark	115	0,41	912	2,32	998	3,58	1 400	3,56
Landet	13 745	0,64	45 934	1,70	39 347	1,75	52 700	1,93

1) I prosent av totalt bruttoprodukt/sysselsetting for fylket

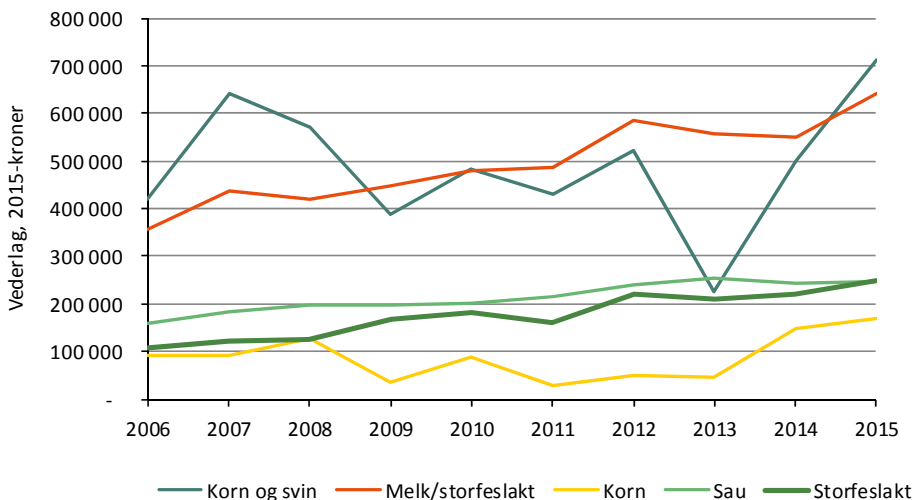
Kilder: Statistisk sentralbyrå 2017d og 2017e

4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk

Jordbruket består av mange enkeltbruk spredt over hele landet med ulik størrelse og produksjonsform. Totalkalkylen for jordbruket viser samlet økonomiske resultat for jordbruket i Norge, mens driftsgranskingene i jord- og skogbruk som NIBIO, tidligere NILF, utfører, viser hvordan økonomien er for ulike typer av bruk. Driftsgranskingene omfatter regnskap fra ca. 900 bruk fra hele landet der en vesentlig del av familiens totalinntekt kommer fra bruket. Materialet grupperes etter landsdel, bruksstørrelse og driftsform.

Vederlag til arbeid og egenkapital framkommer når en tar inntektene i jordbruket og trekker fra alle kostnadene med unntak av lønn til leid hjelp. I kostnadene ligger også jordbrukets andel av familiens gjeldsrenter. Vederlaget til arbeid og egenkapital er godtgjøring for alt arbeid og brukerfamiliens egenkapital innsatt i produksjonen.

Figur 4.4 viser vederlag til arbeid og egenkapital per bruk for utvalgte driftsformer siste tiårsperiode. De første årene av tiårsperioden er vederlaget høyest for bruk med kombinasjon av korn- og svineproduksjon. Store utslag skyldes både avlingsmessige og markedsmessige forhold. Melk- og storfekjøttproduksjon er mindre påvirket av avlingsvariasjoner, og prisvariasjonen er relativt liten.

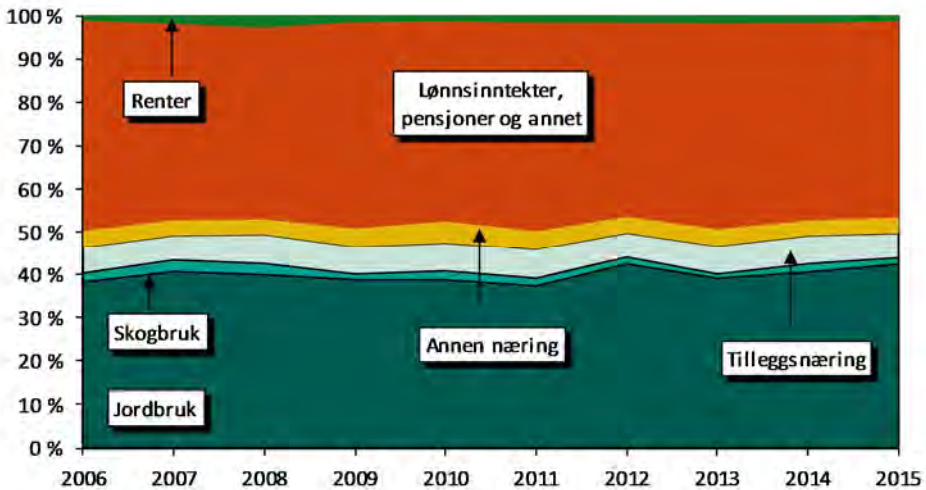

Figur 4.4 Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 2006–2015. Faste 2015-kroner

Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi (2016)

Resultatet i ensidig kornproduksjon er svært påvirket av avlingene det enkelte året, men prisene spiller også en rolle. Produksjon av sauekjøtt påvirkes bl.a. av beiteforholdene og av kjøttprisene. De forskjellige produksjonene har svært ulik gjennomsnittlig arbeidsinnsats. Av de fem viste produksjonene, er det melk og storfeslakt som har størst arbeidsforbruk med ca. 2 årsverk á 1 845 timer. Kombinasjonen korn og svin har 1,6 årsverk, sauehold ca. 1,2 årsverk, ammekuproduksjonen drøyt 1 årsverk og ensidig kornproduksjon knapt 0,5 årsverk. Produksjonsomfanget per bruk i disse driftsformene har økt i perioden.

Figur 4.5 viser sammensetningen av brukerfamiliens samlede inntekter i perioden 2006–2015. Jordbrukets andel av brukerfamiliens samlede inntekter utgjorde i 2015 42 prosent. 50 prosent av brukerfamiliens samlede inntekter hadde tilknytning til totalressursene på bruket. Det betyr at 8 prosent av alle inntektene kom fra skogbruk, tilleggsnæring og fra verdien av familiens arbeid på nyanlegg tilknyttet bruket.

Figur 4.5 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 2006–2015

Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi (2016)

5. Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer

Produksjonen av jordbruksvarer har vært rettet mot å dekke det innenlandske forbruket av de varer det er naturlig å produsere i Norge. Av klimatiske årsaker, men også arealmessige, er det imidlertid begrenset hvor stor del av forbruket som kan produseres i Norge.

5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge

Både omsetningsformene og omfanget av bearbeiding av jordbruksvarer, kan variere mye. Den enkleste omsetningsformen er direkte salg fra produsent til forbruker av et ubearbeidet produkt for umiddelbart konsum, f.eks. jordbær solgt fra veikanten. De aller fleste jordbruksprodukter går likevel gjennom ett eller flere ledd før de selges i butikk, enten ved at produktet pasteuriseres, deles, fryses, bearbeides videre etc., eller ved at det inngår som ett av flere råstoff i framstilling av et produkt.

5.1.1 Førstehåndsomsetningen

Salg fra bonde til neste ledd i verdikjeden har i prinsippet tre kanaler:

- 2) Salg gjennom samvirkeselskapene
- 3) Salg til andre frittstående bedrifter som detaljister, grossister, slakterier og videreforedlingsbedrifter
- 4) Direkte salg til forbruker, ved selvplukk, gårdssalg, dørsalg osv.

Betydningen av de ulike omsetningssystemene er avhengig av type produkt. For husdyrprodukter betyr omsetning gjennom samvirket mest, med frittstående bedrifter som nest viktigste omsetningsvei. For hagebruksprodukter og poteter er frittstående bedrifter det som er viktigst. Mesteparten av kornet selges via samvirket. Salg direkte til forbruker betyr totalt sett lite, men er likevel av betydning for visse frukt-, bær- og grønnsaksslag, poteter og egg. Totalt sett er det samvirket som har størst andel av førstehåndsomsetningen av landbruksvarer i Norge.

5.1.2 Videreforedling

Matindustrien er en stor avtaker av landbruksprodukter og mye av viderefordelingen skjer her. Industrien har derfor også stor betydning for verdiskaping og sysselsetting med sine omlag 50 000 sysselsatte, over 2 100 bedrifter og med en produksjonsverdi¹¹ på 216,9 mrd. kr i 2015.

Tabell 5.1 Hovedtall for norsk matindustri

År	Virksomhet	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Produksjonsverdi, mill. kr
1990	Matindustri	1 918	49 348	75 083
	Industrien totalt	11 390	276 939	304 655
2014	Matindustri	2 005	48 293	195 835
	Industrien totalt	13 903	229 614	813 650
2015*	Matindustri	2 130	50 126	216 858
	Industrien totalt	13 906	229 647	807 795

Kilde: Statistisk sentralbyrå, 2017f.

Tabell 5.2 Matindustri, fordeling etter sektor, 2015

Sektor	Antall sysselsatte	Produksjonsverdi, mill. kr
Kjøtt og kjøttvarer	11 477	43 773
Fisk og fiskevarer	11 244	64 854
Meierivarer og iskrem	6 406	23 295
Konserves/potet	1 586	5 329
Andre matvarer	16 126	59 951
Drikkevarer	3 287	19 656

Kilde: Statistisk sentralbyrå, 2017f.

¹¹ Produksjonsverdi er omsetning korrigert for endringer i beholdning verdige varer, varer i arbeid og varer og tjenester kjøpt for videresalg.

5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen

Mesteparten av de bearbejdede matvarene distribueres og omsettes gjennom varehandelen. I tabell 5.4 presenteres nøkkeltall for antall bedrifter, antall sysselsatte og omsetning for engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer.

Tabell 5.3 Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer

	Virksomhet ^{1, 2}	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Omsetning, mill. kr
1996	Engroshandel	1 870	16 667	110 986
	Butikkhandel	10 372	62 223	85 204
2013	Engroshandel	1 963	16 707	277 640
	Butikkhandel	8 562	80 996	199 954
2014*	Engroshandel	2 038	17 921	302 203
	Butikkhandel	8 721	86 923	204 073
% Endring	Engroshandel	9,0 %	7,5 %	172,3 %
1996–2015	Butikkhandel	–15,9 %	39,7 %	139,5 %

1) Engroshandel er summen av undergruppene 46.31–46.39 i varehandelsstatistikken til SSB

2) Butikkhandel er summen av undergruppene 47.11–47.29 i varehandelsstatistikken til SSB

*) Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2017g)

I løpet av 90-tallet skjedde det store endringer innen omsetningen av matvarer i Norge. I 1990 hadde fire konsern hånd om ca. 46 prosent av omsetningen innen detaljhandelen med dagligvarer. I 2015 var dette tallet økt til 96 prosent. I oktober 2014 ble ICA Norge AS solgt til Coop Norge. I mars 2015 ble salget gitt godkjenning fra Konkurransetilsynet. De tre store kjedene er nå Coop Norge (tidligere Forbrukersamvirket), REMA 1000 Norge AS og NorgesGruppen ASA. Gruppene/konsernene har i løpet av denne tiden utvidet sine funksjoner fra kjeder på detaljistnivå, til å omfatte også grossistfunksjonene.

Tabell 5.4 Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år

År	Total omsetning	ICA Norge	Norgesgruppen	REMA 1000	Coop Norge	Øvrige ¹⁾
2001	86 949	24,5 %	34,1 %	16,2 %	24,5 %	0,7 %
2014	164 300	2,7 %	41,2 %	24,2 %	27,9 %	4,0 %
2015	169 413	..	42,3 %	24,4 %	29,4 %	4,0 %

1) I 2010 avsluttet Bunnpris sitt samarbeid med Norgesgruppen. Bunnpris sin markedsandel inngår i «øvrige» f.o.m. 2010

Kilde: Nielsen Norge (2016) og Dagligvarefasiten 2017

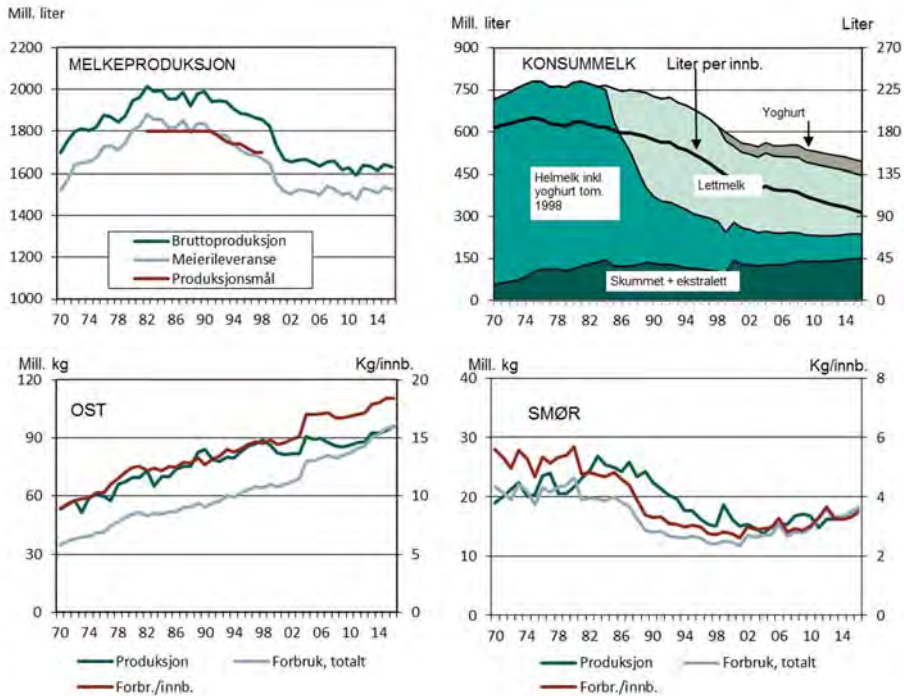
5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer

Kapittelet gir oversikt over utviklingen i forbruk og produksjon for en del viktige varer i norsk jordbruk. Forbruket er beregnet på engrosnivå. Faktisk forbruk vil ligge lavere på grunn av svinn i omsetningskjeden og hos forbruker.

5.2.1 Melk og melkeprodukter

Etter en relativt kraftig nedgang fra midten av 1980-tallet har forbruket av melk i mill. liter endret seg relativt lite på 2000-tallet. Pr. person går likevel forbruket fortsatt nedover pga. befolkningsøkningen. Forbruksutviklingen er imidlertid ulik produktgruppene. Forbruket av konsummelk går jevnt nedover. Forbruket av smør gikk også kraftig ned over lang tid, men har nå flatet ut og til dels økt. Forbruket av yoghurt og ost har økt i løpet av perioden. Økt konkurranse fra andre produkter, prisforhold, fokus på kosthold og helse og endrede spisevaner, forklarer mye av den langsiktige endringen. Siden fortjenesten er høyest ved salg av konsummelk, har en slik forbruksutvikling negative økonomiske konsekvenser for melkeprodusentene.

Som følge av forbruksutviklingen, og reduserte eksportmuligheter på grunn av WTO-avtalen, er melkeproduksjonen redusert. Etter 2000 har meierileveransen med et unntak (2011) variert noe over 1 500 mill. liter. Antall meierier innen meierisamvirket var 107 i 1993 og 31 i 2016.

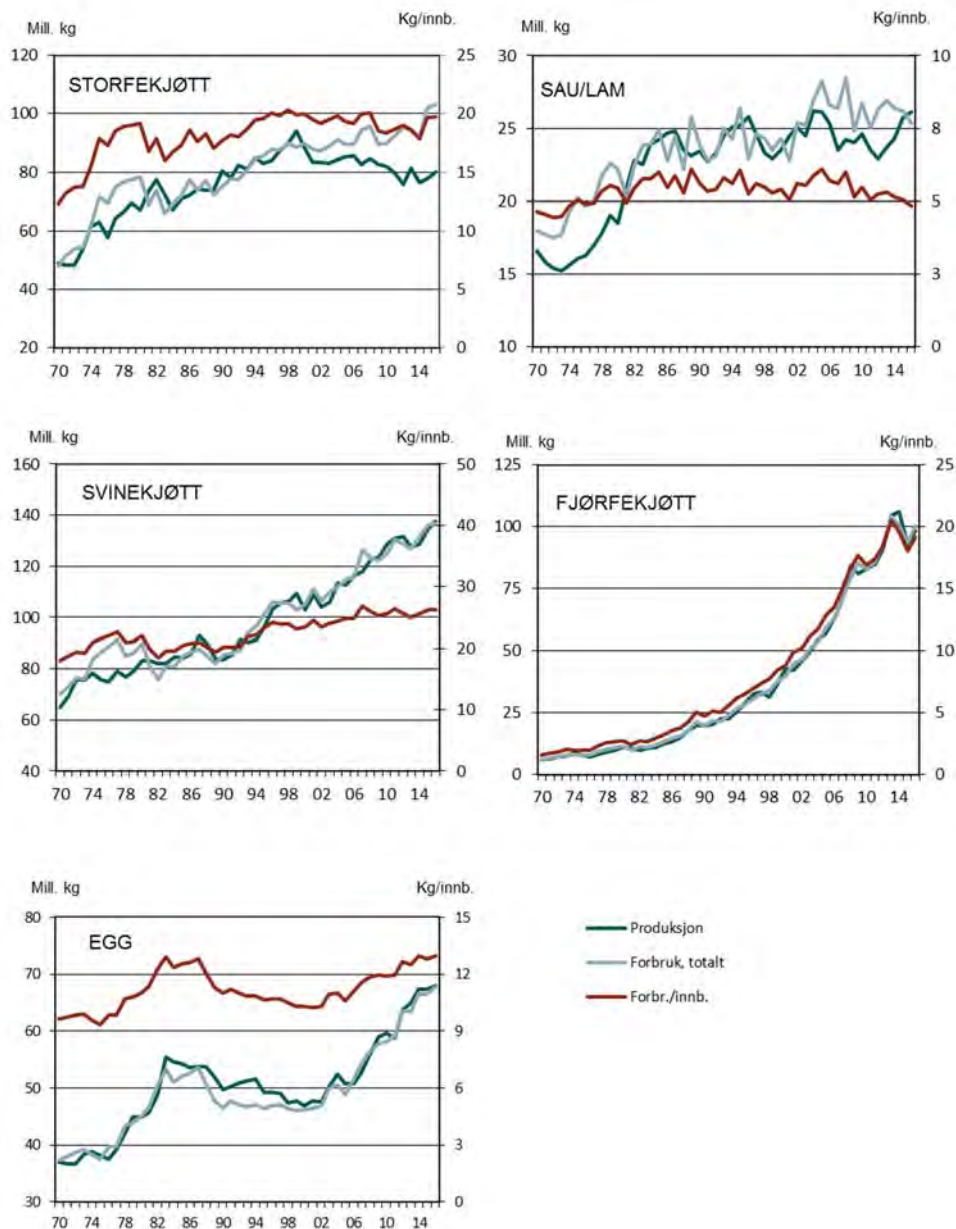

Figur 5.1 Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2016

Kilder: Helsedirektoratet (2017) og Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

5.2.2 Kjøtt og egg

Totalforbruket av kjøtt har økt mer eller mindre uavbrutt de tre-fire siste tiårene. Forbruket i de enkelte årene totalt sett og mellom dyreslag, kan imidlertid variere av ulike årsaker. Spørsmål om kosthold og sunnhet ved matvarer kan potensielt gi store utslag. Opplysningene om bruk av antibiotika (narsin) i fôret, ga eksempelvis en sterk nedgang i forbruket av kylling i 2014 og 2015.

Figur 5.2 Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2016

Kilder: Helsedirektoratet (2017) og Budsjettnemnda for jordbruket (2017a)

Forbruket av kjøtt fra husdyr, dvs. storfe og kalv, sau/lam, svin og fjørfe var på sitt foreløpig historisk høyeste nivå i 2016 med 365 600 tonn, omtrent en dobling fra tidlig på 1980-tallet. Økningen blir noe lavere pr. innbygger pga. befolkningsveksten. Produksjonen er for tiden noe lavere enn forbruket. Dette skyldes særlig at produksjonen av storfekjøtt er en del lavere enn forbruket.

Produksjon og forbruk av egg viser en økning de siste årene etter en periode med små endringer.

Tabell 5.5 Antall slakterier innen samvirket og private aktører

	1990	2000	2010	2016
Nortura ¹	34	28	15	16
Private	50 ²	29	22	20 ³

1) Ekskl. fjørfe 2) 1989 3) 2014

Kilde: Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2017)

Tabell 5.6 Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører

	1990	2000	2010	2016
Nortura	18	8	5	3
Private	1)	7	1)	8 ²

1) Ikke tall for 1990 og 2010 2) 2014

Kilde: Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2017)

5.2.3 Planteprodukter

Figur 5.3 viser utviklingen i produksjon og forbruk av de viktigste planteproduksjonene i Norge; korn, poteter, grønnsaker, frukt og bær.

Korn, melvarer og kraftfôr

Det meste av kornet som produseres i Norge, nyttes til dyrefôr som kraftfôr. Av en normalårsproduksjon på litt over 1 mill. tonn, vil omtrent 80 prosent gå til kraftfôr.

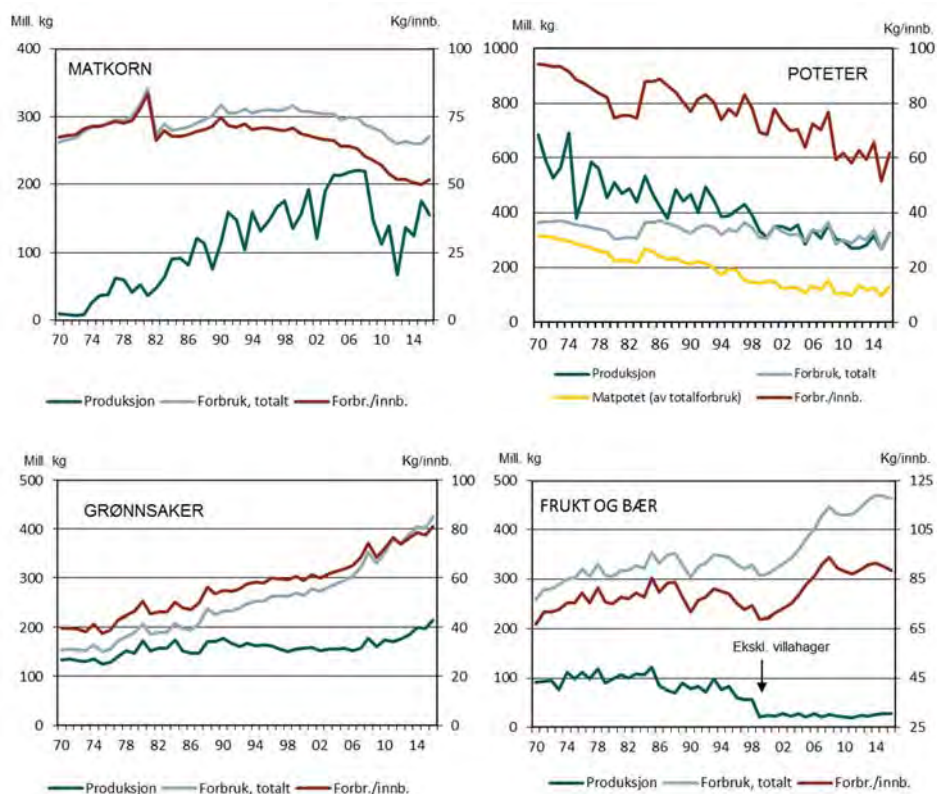
Den norskproduserte andelen av matkornforbruket har økt betydelig fra tidlig på 1970-tallet, hvor den var på 3-4 prosent, fram til i dag. Andelen varierer imidlertid mye mellom år som følge av de utslagene værforholdene gir på mengde og kvalitet,

jf. figur 5.3. For 2016 er andelen beregnet til 58 prosent mens den var 67 prosent i 2015 og 48 prosent i 2014.

Det er nå fire hovedanlegg (møller) som produserer og distribuerer matmel til det innenlandske markedet. I tillegg er det en rekke mindre møller for spialsortimenter osv.

Poteter og hagebruksprodukter

I figur 5.3 er utviklingen i nettoproduksjonen, totalforbruket og andelen matpotet til direkte konsum gjengitt. Det totale potetforbruket har gått ned, særlig av matpotet. Forbruket av bearbejdede potetprodukter har imidlertid økt. En betydelig del av matpotetforbruket består av importerte poteter, men mengden varierer en del fra år til år avhengig av norsk produksjon. I 2016 ble det importert 55 mill. kg matpoteter, eller 41 prosent av forbruket. I 2011 var tilsvarende tall 30 prosent.

Figur 5.3 Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2016

Kilder: Helsedirektoratet (2017) og Budsjettnemnda for jordbruket (2017)

Forbruket av grønnsaker, frukt og bær har økt over tid mens produksjonen ikke er så mye endret. Den lave andelen av norskprodusert frukt skyldes at klimaet er sterkt begrensende for hva en kan produsere av de slagene som etterspørres. Fram til 1999 er produksjon i villahager med i figur 5.3, men er deretter utelatt pga. usikre oppgaver. Dette slår særlig ut for frukt og bær og gir et fall i grafene i figuren.

Markedet for frukt og grønt har skilt seg fra annen omsetning av landbruksvarer i Norge ved at samvirket,- Gartnerhallen, har hatt en mindre markedsandel. Gartnerhallen hadde tidligere en rolle som grossist, men er nå i første rekke en produsentorganisasjon. Gartnerhallen representerer mer enn 70 prosent av de norske frukt-, grønt- og potetprodusentene og 50–60 prosent av produksjonen.

5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning

I Meld. St. 11 (2016-2017), Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon, blir det pekt på at målsettingen for økologisk produksjon og forbruk er svært ambisøs. Regjeringen legger til grunn at utviklingen av økologisk produksjon og forbruk skal være etterspørselsdrevet. Regjeringen går derfor vekk fra det tidligere tallfestede målet om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk i 2020. Det skal likevel legges til rette for utvikling av økologisk jordbruksproduksjon, og regjeringen vil utarbeide en strategi for økologisk jordbruk i samarbeid med relevante aktører. (Landbruks- og matdepartementet 2016). I jordbruksavtalen 2017 ble det avsatt 31 mill. kr til utviklingstiltak innen økologisk landbruk, en økning på en mill. kr fra 2016.¹²

Produksjon av økologiske produkter

Tabell 5.8 gir noen hovedtall for økologisk produksjon fra 2010 og fram til 2016. Av tabellen ser vi at antall driftsenheter som driver økologisk har blitt redusert etter 2010. Det er flest økologiske produsenter i de to trøndelagsfylkene, og det er der det er størst nedgang i antall enheter. Av de store jordbruksfylkene i landet, er det Rogaland som har færrest økologiske enheter. Selv om antall økologiske enheter økte fra 2015 til 2016 i Rogaland, var det likevel bare 1,3 prosent av enhetene i Rogaland som drev økologisk.

Arealet som drives økologisk har gått ned hvert år etter 2012, men fra 2015 til 2016 snudde utviklingen og det økologisk drevne arealet økte med 3 643 dekar (0,8 prosent). Andelen av det totale jordbruksarealet som ble drevet økologisk, var på 4,5 prosent både i 2015 og i 2016.

¹² Landbruks- og matdepartementet. 2017.

Tabell 5.7 Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Antall driftsenheter	2 805	2 725	2 590	2 452	2 232	2 113	2 083
Økologisk drevet areal, i dekar	469 849	501 646	501 955	478 251	461 318	443 166	446 809
Areal i karens, i dekar	101 016	60 904	50 639	43 998	38 530	33 230	29 400
Økologisk drevet areal i % av totalareal	4,7	5,0	5,1	4,9	4,7	4,5	4,5

Kilde: Debio 2017 og Landbruksdirektoratet (2010–2017)

Tabell 5.8 Økologisk drevet areal fordelt på kulturer, 2016

	Totalt areal 2015, daa ¹⁾	Økologisk areal 2015, daa ²⁾	Prosent endring i økologisk areal fra 2014	Prosent økologisk areal av totalt areal
Eng og beite	6 573 540	368 034	-0,2	5,6
Korn og oljevekster	2 919 310	65 404	6,4	2,2
Engfrø og annet frø	42 838	3 232	-4,1	7,5
Poteter				
Grønnsaker	119 838	1 144	10,4	1,0
Frukt og bær	73 090	2 809	8,0	3,8
	45 297	2 426	2,0	5,4

1) Kilde: Landbruksdirektoratet PT-900, omgang 161710

2) Kilde: Landbruksdirektoratet 2017

Foto: Adobe Stock

Tabell 5.9 Antall husdyr i økologisk drift i 2015 og 2016 og antall økologiske husdyr, prosent av totalt antall husdyr i 2016

	Antall dyr i økologisk drift		Prosent dyr i økologisk drift av totalen 2016
	2015	2016	
Melkekyr	8 287	8 350	3,7
Ammekyr	3 802	4 059	5,3
Øvrige storfe	16 427	16 920	3,1
Sauer/lam	48 559	50 902	4,6
Avlspurker	211	290	0,3
Slaktegris	873	1 234	0,3
Verpehøns over 20 uker	203 846	242 067	5,5

Kilde: Landbruksdirektoratet 2017

Salget av økologiske produkter

Fra 2010 har omsetningsverdien av økologiske matvarer gjennom dagligvarehandelen økt fra år til år. All omsetning av økologiske varer gjennom dagligvarehandelen var i 2016 nær ved å nå 2,5 milliarder kroner. Veksten i salget var på 24 prosent fra 2015. Alle varegrupper hadde større omsetning i 2016 enn i 2015. I verdi økte omsetningen av for økologiske grønnsaker og økologiske kornprodukter og bakevarer mest, begge grupper med 89 mill. kr. Grønnsaker, meieriprodukter og barnemat er de varegruppene som har størst omsetning av økologiske varer, målt i kroneverdi. I alt utgjorde disse tre varegruppene 50 prosent av omsetningen av økologiske matvarer i 2016. Totalt utgjorde økologiske matvarer 1,7 prosent av total omsetning av matvarer gjennom dagligvarehandelen. Barnemat er den varegruppen som har størst andel av omsetningen som økologisk. I 2016 var 35 prosent av den omsatte barnematen økologisk.¹³

Også gjennom andre salgskanaler enn dagligvarehandelen, økte omsetningen i 2010. Landbruksdirektoratet (2017) har beregnet denne økningen til ca. 10 prosent. Dette er salgskanaler som storhusholdning, Bondens marked, abonnement, bakeri og spesialbutikker. I alt utgjorde den registrerte omsetningen av økologiske varer gjennom disse kanalene 1,4 mrd. kroner i 2016.

En del av den økologiske produksjonen i Norge når ikke forbrukeren som økologiske produkter i omsetningsleddet, men selges sammen med den konvensjonelle produksjonen. Andelen av de økologiske varene som når forbruker som økologisk, varierer. Av økologisk produserte egg ble nesten 90 prosent omsatt som økologisk i

¹³ Landbruksdirektoratet 2017.

2016. For kjøttproduksjon økte omsetningen av økologisk kjøtt i 2015. For storfekjøtt ble 49 prosent av produksjonen solgt som økologisk. For sau og lam var andelen 37 prosent. I 2016 ble det solgt økologisk svinekjøtt også fra produksjon i tidligere år, andelen som ble solgt som økologisk, oversteg derfor den produserte mengden økologisk svinekjøtt dette året. Selv om omsetningen av økologisk kjøtt økte i 2016, var andelen økologisk slakt bare 0,98 prosent av alt slakt av firbeinte dyr. Av fjorfeslakt utgjorde den økologiske delen bare 0,2 prosent i 2016.

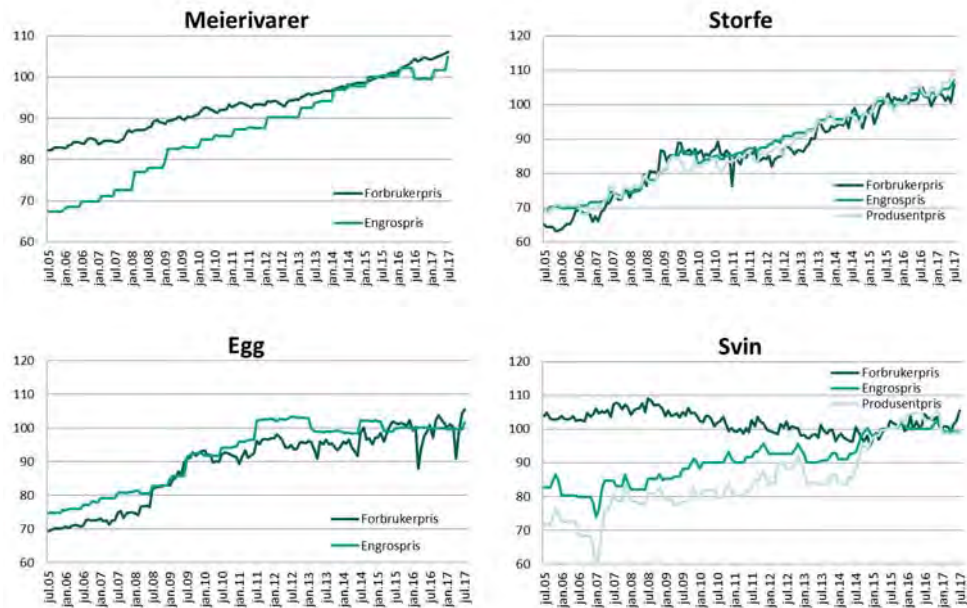
Mengden anvendt økologisk melk har økt de siste årene. I 2016 nådde 57 prosent av den økologiske melken forbrukerne som økologiske meieriprodukter. Det ble levert 51,2 mill. liter økologisk kumelk til Tine i 2016. Det utgjør 3,4 prosent av all melk som ble levert til Tine og Q-meieriene i 2016. Øst-Norge og Midt-Norge er de regionene som har størst produksjon av økologisk melk, med til sammen 88 prosent av produksjonen.

5.3 Prisutvikling på matvarer

Fra juli 2005 til og med juli 2017 har forbrukerprisen for meierivarer økt med 29 prosent, mens engrosprisen har økt med 56 prosent. På egg har forbrukerprisen økt med 52 prosent og engrosprisen med 36 prosent. Forbrukerprisen på storfekjøtt (rene kjøttstykker/biffer) har i samme periode økt med 63 prosent, mens engrosprisen og produsentprisen har økt med hhv. 55 prosent og 58 prosent. Forbrukerprisen på svinekjøtt har fra juli 2005 til juli 2017 økt med 1 prosent, mens engrosprisen og produsentprisen har økt med hhv. 20 prosent og 38 prosent. Utvikling av produsentprisen på svin og storfe er beregnet uten trekk for omsetningsavgift (Norsk institutt for bioøkonomi, 2017).

Foto: Adobe Stock

Figur 5.4 Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks 2005=100

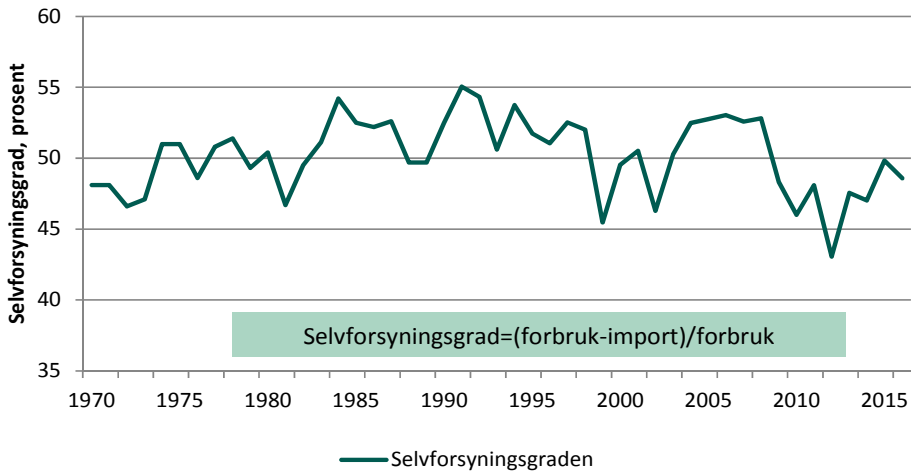
Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi (2017)

5.4 Norskprodusert andel, import og eksport

5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket

Forbruket av matvarer beregnes som summen av norsk produksjon og import, fratrukket eksport. Som mål på den norskproduserte andelen av matvareforbruket, nyttes ofte begrepet selvforsyningsgrad. Selvforsyningsgraden beregnes som norskproduserte matvarer i prosent av totalt forbruk av mat. Selvforsyningsgraden inkluderer dermed bare den delen av forbruket som er basert på norsk produksjon. Selvforsyningsgraden tar ikke hensyn til hvor innsatsfaktorer kommer fra. For eksempel om kraftfôret som brukes i kjøttproduksjon, er norskprodusert eller importert. I selvforsyningsgraden inngår ikke den maten som Norge eksporterer, f.eks. er ikke norsk eksport av fisk med. I en krisesituasjon vil forbruket kunne vris over til en diett med mer fisk. Det vil kunne øke selvforsyningen av mat. Forbruk, import og eksport av matvarer beregnes i energi når man skal finne selvforsyningsgraden. Selvforsyningsgraden er illustrert i figur 5.5. I perioden 1970 til 2016 har selvforsyningsgraden ligget på mellom 45 og 55 prosent, med

unntak av i 2012, da en dårlig norsk kornavling gjorde at selvforsyningsgraden endte på 43 prosent.

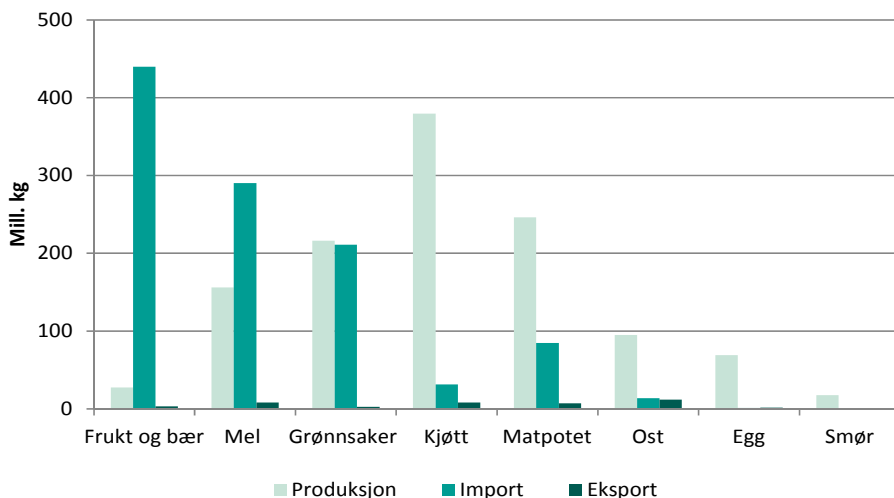

Figur 5.5 Selvforsyningsgrad i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2016 i prosent

Kilde: Helsedirektoratet (2017)

5.4.2 Import og eksport

Figur 5.6 viser foreløpige tall for 2016 mht. forholdet mellom produksjon, import og eksport i millioner kg for typiske norske landbruksprodukter. For alle produkter er eksporten liten. Dette illustrerer at norsk produksjon er innrettet mot det innenlandske markedet. Importen er størst for de varene som det av klimatiske og arealmessige årsaker produseres mindre av enn forbruket innenlands, i første rekke omfatter dette frukt og bær.

Figur 5.6 Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer, mill. kg, 2016

Kilde: Helsedirektoratet (2017)

Tabell 5.10 Import og eksport av fisk- og jordbruksbaserte næringsmidler i 2016 (mill. kr)

	Import	Eksport
Kjøtt og kjøttvarer	1 725	224
Meierivarer	1 231	777
Korn- og bakervarer	5 231	317
Dyrefôr	6 748	2 449
Drikkevarer	5 924	981
Fisk	4 504	89 187
Frukt, grønt	11 948	245
Øvrige matvarer	23 572	2 255
Sum	60 883	96 435

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2017h)

6. Skogbruk i Norge

6.1 Ressurser i skogbruket

6.1.1 Naturressurser

I alt 126 mill. dekar, eller ca.39 prosent av landarealet i Norge, er skogkledd. Det skogkleddede arealet omfatter skog både under og over barskoggrensen. Av de 126 mill. dekar skog, er noe over 83 mill. dekar produktivt skogareal, det tilsvarer over 25 % av Norges landareal. Produktiv skog er skog som produserer mer enn 0,1 m³ per dekar per år. Skogarealet omfatter ikke skogareal som er vernet eller båndlagt til annet formål enn skogbruk. De siste tallene fra Landsskogtakseringen (Statistisk sentralbyrå 2017i) viser en stående kubikkmasse på 952 mill. m³. 848 mill. m³ står på det produktive skogarealet. Årlig tilvekst i den produktive skogen var 23,7 mill. m³ i 2016. Den totale tilveksten var på 25,8 mill. m³, og av dette utgjorde grana 53 %.

I 2016 utgjorde gran 44 prosent av den stående kubikkmassen i norske skoger, 31 prosent var furu og 25 prosent lauvtrær, mot henholdsvis 53, 28 og 19 prosent i 1933.

6.1.2 Realkapitalen

Ser man på fordelingen av skogressursene definert som produktiv skogareal, er ressursene ulikt fordelt. Av de totalt 70 millioner dekar som forvaltes av de omlag 128 000 skogeidommene, finner vi 27 prosent av arealet i fylkene Hedmark og Oppland. Ser man på fylkene Nordland, Troms og Finnmark er tilsvarende tall på 11 prosent. Klimatiske og topografiske forhold forklarer i stor grad disse forskjellene.

I skogpolitikken blir de langsiktige investeringene prioritert, og det stilles krav til at disse investeringene ikke bare skal være lønnsomme, men også miljøvennlige. I alt ble det utført skogkulturtiltak for 363 mill. kroner i 2016. Investeringene i skogplanting og ungskogpleie utgjorde henholdsvis 179 mill. og 103 mill. kroner i 2016. I alt ble det gitt 65 mill. kroner i offentlige tilskudd til skogkultur dette året. Ved inngangen av 1990-årene var det årlige plantearealet på ca. 300 000 dekar, mens det i 2016 var sunket til 185 000. Selv om nivået på årlig plantet areal er lavere sammenlignet med 1990 tallet, økte plantearealet med 7,9 prosent fra 2015 til 2016. Plantearealet har siden 2010 hatt en positiv utvikling.

Det er store regionale forskjeller når det kommer til planting av ny skog. Hedmark og Oppland stod for hele 43 prosent av det totale arealet som ble plantet i 2016. Til sammenligning utgjorde plantet areal i Nordland, Troms og Finnmark til sammen 3,5 prosent. Det ble satt ut ca. 34,1 mill. skogplanter i 2016, noe som tilsvarer en økning på 55 prosent sammenliknet med 10 år tidligere. (Statistisk sentralbyrå 2017j). Det kan tyde på at aktiviteten når det gjelder tilplanting etter avvirkning begynner å ta seg opp, etter flere år hvor aktivitetsnivået har vært betraktelig lavere.

Etter skogbruksloven med tilhørende forskrift, skal skogeieren gjennomføre nødvendige tiltak for å sikre tilfredsstillende forynging etter hogst. Kommunene har nå skjerpet kontrollen hos den enkelte skogeier med at slike tiltak blir gjennomført.

Den samlede skogsbilveilengden var ved utgangen av 2016, 49 361 km ifølge Statistisk sentralbyrå (2017k). Siden begynnelsen av 1990 tallet, har det vært en sterk nedgang når det gjelder bygging av skogsveier. I 2016 ble det kun bygget 115 km med helårsbilveier og sommerbilveier i skogen, sammenlignet med 870 i km i 1990. Totalkostnaden for ferdigstilling av nye skogsbilveier utgjorde 268 millioner kr, hvorav 98 millioner ble dekket av offentlige tilskudd. For denne typen vei var gjennomsnittskostnaden pr meter på 707 kr.

Den totale lengden når det gjelder ombygde veier, var totalt 412 km i 2016. Gjennomsnittskostnaden var på 346 kr pr meter, som er under halvparten av det som er tilfelle for nye skogsbilveier. Både når det gjelder nye og ombygde skogsbilveier, var det en økning sammenlignet med 2015. Det offentlige bilveinettet i Norge utgjør tilsammen 94 000 kilometer inkludert gatenettet i byene. Ca. 20 000 kilometer offentlig vei går gjennom produktive skogarealer og gir dermed adgang til skogområdene. Målt i forhold til produktivt skogareal, har Norge den laveste tettheten av skogsbilveier i Norden. Skogsbilveiene bidrar til en effektiv transport av tømmer fra området hvor tømmeret ble avvirket fram til mottaker. Samtidig bidrar skogsbilveiene til å øke tilgjengelighetene til dem som ønsker å bruke skogen til rekreasjon, fiske, jakt og friluftsliv.

6.1.3 Storviltet

Det jaktbare viltet utgjør en stor økonomisk ressurs i skogbruket og for utmarksområdene. Det blir felt flere hjort enn elg i Norge. Det har vært en markant økning i antall felte hjort, mens det har vært en liten nedgang når det gjelder felte elger. Antall tillatelser har vært stabilt de seinere årene på både hjort og elg. Nord Trøndelag og Hedmark er de fylkene hvor det blir felt flest elger. Jaktsesongen 2016/2017 var første gang siden 50 tallet at et annet fylke enn Hedmark hadde flest felte elg. Steinkjer var den kommunen i landet hvor det ble felt flest elg.

Flest hjorter ble det felt i Sogn og Fjordane, etterfulgt av Møre og Romsdal og Hordaland. Selv om det felles flere hjorter enn elger i Norge, er det likevel flest personer som jakter elg. Antall felte rein har gått tilbake, etter en jevn oppgang siden 2010. Flest rein ble det felt på Hardangervidda, totalt 1 846 rein. Som følge av påvist skrantesyke blant dyra i villreinstammen i Nordfjella, vil det bli felt et betydelig antall flere rein i 2017. Denne stammen utgjør til sammen 2 200 dyr.

Tabell 6.1 Tillatt felt og felt hjortevilt 2015/2016 og 2016/2017

	2014/2015		2016/2017	
	Tillatt felt	Felt	Tillatt felt	Felt
Elg	40 743	31 131	40 097	30 829
Hjort	54 081	33 763	54 531	37 738
Villrein	20 912	6 509	25 465	6 129

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2017l) (2017m) (2016a)

Samlet stipulert slaktevekt for hjortedyra som ble felt i jaktseasonen 2016/2017, kan settes til 4 192 tonn for elg, 2 339 tonn for hjort og 251 tonn for rein. Med en antatt førstehandspris per kg på 75 kroner, utgjør dette en samlet førstehandsverdi for kjøttet på 508,7 mill. kroner. I tillegg kommer verdien av rekreasjonsopplevelsen, troféverdien, inntektene fra innløsning, guiding, salg av jaktkort og verdien av videreomsetning m.m., samt verdien av felte rådyr og annet småvilt.

Selv om jakt på elg og hjort gir grunneier og andre store inntekter, fører de store hjortedyra til skader på skogen. Hjorteviltet kan også forårsake trafikkskader både i vei- og jernbanetrafikken. I områder med mye frukttrær kan også hjorten forårsake skader som medfører avlingsreduksjon.

6.1.4 Skogen som klimaregulator

Ved siden av å være råstoffleverandør, har skogen en betydelig verdi som klimaregulator i og med at skogbiomassen er av stor betydning for CO₂-innholdet i atmosfæren. Nettoopptaket av CO₂ fra skogen i Norge var i 2014 på 30,8 mill. tonn (Landbruks og matdepartementet, 2016b). Dette tilsvarer over halvparten av Norges totale utslipp av klimagasser. Foreløpige tall viser at de totale utslippene i 2016 var på 53,4 millioner tonn. (Statistisk sentralbyrå 2017n)

Faktorer som påvirker nettoopptaket er alderssammensetningen av skogen, nivået på avvirkningen og hvor mye som blir plantet. Skogen absorberer mer i CO₂ i vekstfasen, sammenlignet med gammel, hogstmoden skog. Ved at skogen i Norge blir stadig eldre, vil dette bidra til lavere opptak av CO₂. Tømmervolumet i norske skoger har økt fra 300 mill. m³ i 1919 til rundt 950 mill. m³ i dag. Økningen i karbonlageret i skogen har i samme periode vært 900 mill. tonn CO₂ (Miljøverndepartementet 2012). CO₂ som tas opp gjennom fotosyntesen lagres i trevirke og treprodukter som karbon. I de vanlige norske treslagene utgjør karbon om lag 50 prosent av tørrvekten. Økt bruk av trematerialer og treprodukter vil derfor bidra til lagring av karbon i tre

virkets levetid. I tillegg er framstilling av treprodukter lite energikrevende sammenlignet med alternative produkter som betong og stål og gir lite prosessutslipp. Avfallsproduktene kan benyttes som bioenergi og erstatte fossile energikilder.

I klimagassregnskapet går hogst av skog inn i regnskapet som utslipp det året hogsten foregår og tømmeret tas ut av skogen. Det blir ikke tatt hensyn til at store deler av tømmeret går til produksjon av bygningsmaterialer eller andre produkter som bidrar til fortsatt karbonbinding. Måten det regnes på innebærer også at for eksempel utslipp ved brenning av biobrensel blir tatt inn i regnskapet for skogen før det blir brensel (Landbruks- og matdepartementet 2009).

6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold

I 2016 ble det levert 10,3 mill. m³ tømmer til skogsindustrien. Sammenlignet med 2015, ble det avvirket 232 000 m³ mer i 2016. Avvirkningen av trevirke for salg har hatt en positiv utvikling siden 2010. Omtrent 33 prosent av den totale avvirkningen i 2016 ble eksportert. Tyskland og Sverige stod for henholdsvis for 70 og 19 prosent av det totale eksportvolumet. Ca. 2/3 av tømmeret som ble eksportert, var massevirke.

Foto: Adobe Stock

Skurtømmerets andel av industrivirket ligger på ca. 52 prosent. Dersom vi ikke regner med ved til brensel, er ca. 74 prosent av avvirkningskvantumet gran og ca. 24 prosent furu, slik at lauvtrevirket bare utgjør ca. 2 prosent av det totale avvirkningskvantumet. I 2016 ble 50 prosent av salgsvirket levert fra de tre Østlandsfylkene Hedmark,

Oppland og Buskerud, hvorav Hedmark, som det klart største skogfylket, alene hadde ca. 28 prosent av totalleveransen (Statistisk sentralbyrå 2017o).

En rekke papirprodusenter har i løpet av de siste ti årene blitt nedlagt, blant annet Sødra Cells anlegg på Tofte. I dag er det i hovedsak Norske Skogs fabrikker i Halden og Skogn, samt Borregaard i Sarpsborg som er de største mottakerne av massevirke. Derfor blir nærmere 55 % av avvirket massevirke eksportert til utlandet. Sagtømmeret blir i større grad foredlet av innenlandske produsenter, hvor Moelven og Bergene Holm er de største mottakerne. Likevel ble nærmere 20 % av alt sagtømmer som ble avvirket i 2016, eksportert.

Bruttoverdien av det solgte industrivirket var 3,4 mrd. kr i 2016, det er det samme som i 2015. Beregning av gjennomsnittlig virkespris viser at skogeierne fikk 329kr per m³ i 2016. Dette er noe lavere enn året før da prisen per m³ var kr 339. Selv om prisene har gått noe ned de to siste årene, ser det ikke ut til å hatt noen negativ effekt på hogstvolumet. Det ble hogd tømmer for salg på om lag 14 000 eiendommer i 2016. (Statistisk sentralbyrå 2017p).

Vedsalg inngår ikke i Statistisk sentralbyrås statistikk for omsatt virke. Tall fra 2015 viser at det ble avvirket i overkant av 2 millioner kubikkmeter virke som ble benyttet til brensel. Rundt 2/3 av dette volumet var virke fra lauvtrær. (Statistisk sentralbyrå, 2015a). I 2016 ble det importert 113 170 m³ ved til Norge. Hovedsakelig ble denne veden importert fra Baltikum og Russland (Statistisk sentralbyrå 2016b).

Skogbruket i Norge blir stadig mer en ren kapitalinntektskilde for eierne, og ca. 90 prosent av salgskvantumet blir felt og kvistet med hogstmaskin. Enkeltpersoner eier 95 prosent av de 128 000 skogeiendommene. Arealet på disse eiendommene utgjør 79 prosent av det produktive skogarealet. Resten er eid av upersonlige eiere slik som staten, kommuner, fylker, allmenninger og aksjeselskap.

Størrelsen på gjennomsnittlig produktivt skogareal per skogeiendom i Norge var 548 dekar i 2016. Skogeiendommene med størst areal finner man i Finnmark, hvor snittarealet per eiendom ligger på 1 610 dekar. I motsatt ende finner man Hordaland med et snitt på 251. Litt over 1 200 skogeiendommer var større enn 5 000 dekar, men disse utgjorde nærmere 1/3 av det totale produktive skogarealet. Dette gjenspeiler at de fleste skogeiendommene i Norge er relativt små. Rundt 1/3 av eiendommene hadde et produktivt skogareal mellom 25 og 99 dekar. På 32 822 av skogeiendommene ble skogbruk drevet i kombinasjon med aktivt jordbruk i 2016.

6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng

Skogbruket med tjenester tilknyttet skogbruk hadde et bruttoprodukt (BP) på vel 5,0 mrd. kroner og sysselsatte om lag 6 000 personer i år 2014, som er siste året det er publisert fylkesfordelt nasjonalregnskap for, se tabell 6.2. Jakt og viltstell er i nasjonalregnskapet regnet sammen med jordbruk. Bruttoproductet i skogbruket inkluderer verdien av nettotilveksten, ikke bare nettoverdien av avvirkningen. Bruttoproductet i skogbruket er etter dette prinsippet ikke direkte avhengig av aktiviteten i skogbruket.

Hedmark er det største skogfylket, både regnet i bruttoprodukt og i sysselsetting. Hedmark, Oppland og Buskerud sto til sammen for mer enn halvparten av bruttoproduktet i skogbruket i 2014.

Trelast-, og trevare- og papirvareindustri (skogindustri), sysselsatte til sammen 17 100 personer i 2014. Bruttoproduktet i skogindustrien var på 9,8 mrd. kr . Østfold og Hedmark har størst bruttoprodukt og sysselsetting i skogindustrien.

Skogbruket har store ringvirkninger både i sysselsetting og i verdiskaping. En reduksjon i primærskogbruket vil likevel ikke uten videre føre til reduksjon i industrien i og med at tømmer også eksporteres og importeres.

Tabell 6.2 Bruttoprodukt og sysselsatte personer i skogbruk, trelast- trevare- og papirvareindustri etter fylke. mill. kroner og sysselsatte personer. 2014

Fylke	Skogbruk		Trelast-, trevare- og papirvareindustri	
	BP	Sysselsetting	BP	Sysselsetting ¹⁾
Østfold	360	266	1 442	1900
Akershus	341	532	299	500
Oslo	20	126	64	200
Hedmark	1 468	1 190	1 148	2 200
Oppland	639	650	733	1 200
Buskerud	493	632	557	1 200
Vestfold	147	227	502	900
Telemark	274	497	209	400
Aust-Agder	175	358	458	800
Vest-Agder	113	257	781	1 200
Rogaland	69	79	735	1 400
Hordaland	92	135	285	700
Sogn og Fjordane	90	92	322	700
Møre og Romsdal	113	135	2307	600
Sør-Trøndelag	215	227	651	1 200
Nord-Trøndelag	297	393	866	1 100
Nordland	89	183	337	700
Troms	4	44	73	200
Finnmark	6	22	10	0
Landet	5 005	6 045	9 779	17 100

1 Tallene er avrunda til nærmeste hundre.

Kilde: Skogindustri; Statistisk sentralbyrå (2017d) og Statistisk sentralbyrå (2017q)

Litteraturreferanse

- Budsjettnemnda for jordbruket. 2017b. Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken. Oslo, april 2017.
- Budsjettnemnda for jordbruket. 2017a Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2015 og 2016 og budsjett 2017. Registrerte og normaliserte tall. Oslo, august 2017.
- Dagligvarefasiten 2017.
http://www.dagligvarehandelen.no/sites/handelsbladet.no/files/dagligvarefasiten_2017_0.pdf
- Debio 2017. www.debio.no/om-debio/statistikk
- Helsedirektoratet. 2017. Utviklingen i norsk kosthold 2017. IS-2255. Helsedirektoratet, Oslo.
- Kartverket. 2017. Arealstatistikk for Norge 2017.
<https://www.kartverket.no/kunnskap/fakta-om-norge/Arealstatistikk/Arealstatistikk-Norge/>
- Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund. 2017. Antall slakterier og eggpakkerier iflg. Kjøttbransjen.no.
- Landbruks- og matdepartementet. 2017a. Meld. St. 32 (2016–2017). Reindrift. Lang tradisjon- unike muligheter
- Landbruks- og matdepartementet. 2017b. Opplevingar for ein kvar smak. Strategi for reiseliv basert på landbruket og reindriften sine ressurser
- Landbruks- og matdepartementet. 2017c. Prop. 141 S (2016–2017) – Endringer i statsbudsjettet 2017 under Landbruks- og matdepartementet (Jordbruksoppjøret 2017 m.m.)
- Landbruks- og matdepartementet. 2017d. Norge og EU enige om artikkel 19-avtale. Pressemelding, 06.04.2017. Url: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-og-eu-enige-om-artikkel-19-avtale/id2548843/>
- Landbruks- og matdepartementet 2016a. Meld. St. 11 (2016–2017). Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon
- Landbruks og matdepartementet. 2016b. Meld. 6 St. (2016–2017). Verdier i vekst. Konkurransedyktig skog og trenæring.
- Landbruks- og matdepartementet 2016c. Meld. St. 8 (2016–2017). Pelsdyrnæringen

- Landbruks- og matdepartementet. 2015a. Meld. St. 31 (2014–2015). Garden som ressurs – marknaden som mål. Vekst og gründerskap innan landbruksbaserte næringer.
- Landbruks- og matdepartementet. 2015b. Evaluering av markedsbalansering i jordbruket. Utredning fra et utvalg oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet 5. mars 2014. Avgitt 24. juni 2015.
- Landbruks- og matdepartementet. 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009). Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen.
- Landbruksdirektoratet. 2010–2017. Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer.
<https://www.landbruksdirektoratet.no/no/dokumenter/publikasjoner>
- Landbruksdirektoratet. PT-900. Flere søknadsomganger.
<https://www.landbruksdirektoratet.no/no/produksjon-og-marked/produksjonstilskudd/dokumentarkiv/statistikk>
- Miljøverndepartementet. 2012. Meld. St. 21 (2011–2012) Norsk klimapolitikk.
- Nielsen Norge. 2016. Markedsrapport. Dagligvare 2016.
- NOU 2017:10. Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017
- Norsk institutt for bioøkonomi. 2017. Månedlige prisindekser.
http://nilf.no/statistikk/Matvarepriser/Manedlig_utvikling_i_matpriser_pa_forbruker-_engros-_og_producentniva_fra_1998
- Norsk institutt for bioøkonomi. 2016. Driftsgranskinger i jord- og skogbruk. Oslo.
- Næringskomiteen 2017a. Innst. 251 S (2016–2017). Innstilling fra næringskomiteen om Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon
- Næringskomiteen 2017b. Innst. 377 S (2016–2017). Innstilling fra næringskomiteen om Reindrift – Lang tradisjon – unike muligheter
- Rustad, L. J. (red.) 2008. Matsektoren i Norge og EU. NILF-rapport 2008–5. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Statistisk sentralbyrå. 2017a. Statistikkbanken, tabell 09174: Lønn, sysselsetting og produktivitet, etter næring
- Statistisk sentralbyrå. 2017b. Ikke publisert statistikk., foreløpige arealtall for 2016.
- Statistisk sentralbyrå 2017c. Statistikkbanken. Tabell 06528: Landbrukseiendommer med bebyggelse og bosetting, etter produktivt skogareal.
- Statistisk sentralbyrå. 2017d. Fil tilsendt 27.08.2017 fra SSB V/Magnus Helliesen

- Statistisk sentralbyrå. 2017e. Statistikkbanken. Tabell: 09390: fylkesfordelt nasjonalregnskap, etter næring (F).
- Statistisk sentralbyrå, 2017f. Uttrekk fra detaljert fil om bedrifter sendt av Geir Soland i SSB 16.06.2017.
- Statistisk sentralbyrå. 2017g. Tabell 07916. Varehandel. Hovedtall, etter næringsundergruppe (SN2007). Bedrifter.
- Statistisk sentralbyrå. 2017h. Utenrikshandelsstatistikk. Tabell: 08809: Utenriks-handel med varer, etter varegruppe (en- og tosifret SITC)
- Statistisk sentralbyrå. 2017i. Landskogstakseringen 2012-2016.
<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/lst>
- Statistisk sentralbyrå. 2017j. Skogkultur 2016. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skogkultur>
- Statistisk sentralbyrå. 2017k. Skogsveier 2016. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skogsvei>
- Statistisk sentralbyrå. 2017l. Elgjakt 2016. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/elgjakt>
- Statistisk sentralbyrå. 2017m. Hjørtejakt. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/hjortejakt>
- Statistisk sentralbyrå 2017n. Klimautslipp 2016, foreløpige tall.
<https://www.ssb.no/natur-og-miljo/artikler-og-publikasjoner/klimagassutslippene-gikk-ned-i-fjor>
- Statistisk sentralbyrå. 2017o. Skogsavvirkning for salg, foreløpige tall.
<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skogav/aar-forelopige>
- Statistisk sentralbyrå. 2017p. Strukturen i skogbruket 2016.
<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stskog>
- Statistisk sentralbyrå. 2017q. Statistikkbanken. Tabell: 09390: Fylkesfordelt nasjonalregnskap, etter næring (F).
- Statistisk sentralbyrå. 2016a. Villreinjakt. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/reinjakt>
- Statistisk sentralbyrå. 2016b. Utenrikshandel med varer etter varenummer (HS) og land. Tre, trevarer og tremase, Ved til brensel.
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selecttable/hovedtabellHjem.asp?KortNavnWeb=muh&CMSSubjectArea=utenriksokonomi&checked=true>
- Statistisk sentralbyrå. 2015a. Avvirkning av vedvirke.
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selecttable/hovedtabellHjem.asp?KortNavnWeb=skogav&CMSSubjectArea=jord-skog-jakt-og-fiskeri&checked=true>

Utenriksdepartementet. 2016a. Ministermøte om internasjonal handel i Oslo.

Pressemelding, 22.10.2016. Url:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/ministermote-om-internasjonalt-handel-i-oslo/id2516974/>

Utenriksdepartementet. 2016b. Informal Ministerial Meeting on the WTO. Oslo, 21-22 October 2016. Chair`s Summary of Discussion. Url:

<https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/handelspolitikk/wto/wto-chair-summary---oslo-21---22-october-2016.pdf>

WTO. 2015. Ministerial Decision of 19 December 2015: WT/MIN(15)/45-WT/L980. Export Competition.

https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/l980_e.htm#_ftn3

NIBIO

NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Om Nibio

Instituttet forsker og leverer kunnskap om mat- og plante-
produksjon, miljø, kart, arealbruk, genressurser, skog, foretaks-,
nærings- og samfunnsøkonomi.

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) ble opprettet 1. juli 2015
som en fusjon av Bioforsk, Norsk institutt for landbruksøkonomisk
forskning (NILF) og Norsk institutt for skog og landskap.

Bioøkonomi baserer seg på utnyttelse og forvaltning av biologiske
ressurser fra jord og hav, fremfor en fossil økonomi som er basert på
kull, olje og gass. NIBIO skal være nasjonalt ledende for utvikling av
kunnskap om bioøkonomi.

Gjennom forskning og kunnskapsproduksjon skal instituttet bidra
til matsikkerhet, bærekraftig ressursforvaltning, innovasjon og
verdiskaping innenfor verdikjedene for mat, skog og

andre biobaserte næringer. Instituttet skal levere forskning,
forvaltningsstøtte og kunnskap til anvendelse i nasjonal beredskap,
forvaltning, næringsliv og samfunnet for øvrig.

NIBIO er eid av Landbruks- og matdepartementet som et
forvaltningsorgan med særskilte fullmakter og eget styre.
Hovedkontoret er på Ås. Instituttet har fire regionale enheter og
et avdelingskontor i Oslo.

